

13.

Mitä hän uskoi.

Oikeaoppisuuden asiassa ei meidän ole lähteminen tutkistelemaan Dignen piispaa. Sellaisen hengen edessä täyttää mieleemme vain kunnioitus. Rehellisen miehen omaatuntoa on uskottava pelkästä sanastakin. Muuten luulemme erinäisten luonteiden kykenevän kehittämään itsessään inhimillisen hyveen kaiken kauneuden uskokunnissa, joiden opit eroavat meidän tunnustamistamme.

Mitä ajatteli hän tästä opinlauselmasta tai tuosta järjelle käsittämättömästä asiasta? Nämä sisäiset tunnon salaisuudet paljastaa vasta hauta, minne sielut astuvat alastomina. Ainoa, josta olemme varmat, on se, ett'eivät uskon vaikeudet johtaneet häntä milloinkaan ulkokultaisuuteen. Minkäänlainen mädännäisyys ei voi pystyä timanttiin. Hän uskoi kaiken sen, minkä voi. *Credo in Patrem*,[26] huudahti hän usein. Ja hyvistä töistä ammensi hän sen tyydytyksen joka riittää omalletunnonle ja joka kuiskaa ihmiselle: "Jumala on kanssasi!"

Mutta siitä pidämme velvollisuutenamme huomauttaa, että ulkopuolella uskoansa niin sanoaksemme, tai uskonsa ohessa, ei piispan ihmisrakkaudella ollut rajaa. Juuri tältä kohdalta, *quia multum amavit*,[27] katsoivat "vakavat ihmiset", "arvokkaat henkilöt" ja "ajattelevat kansalaiset" voivansa hyökätä hänen kimppuunsa; tällaisia lauseparsia: "vakavat ihmiset", "arvokkaat henkilöt" ja "ajattelevat kansalaiset" suosii erikoisesti tämä meidän katala maailmamme, missä itsekkäisyys saa tunnussanansa jäykältä kaavamaisuudelta. Millainen sitten oli tämä ylenpalttinen rakkaus? Se oli tyyntä hyväntahtoisuutta, jota hän tuhlaten osotti ihmisille, kuten olemme jo maininneet, ja joka tilaisuuden tullen saattoi ulottua elottomiin esineihinkin. Hän ei ketään halveksinut. Hän oli suvaitsevainen Jumalan luomakuntaa kohtaan. Jokaisessa ihmisessä, parhaimmassakin, on jonkunlainen itsetiedoton kovasydämys eläimiä kohtaan. Dignen piispassa ei löytynyt tätä kovasydämyyttä, niin yleinen kuin se muutoin onkin etenkin pappein keskuudessa. Hän ei tosin mennyt yhtä pitkälle kuin intialainen bramiini, mutta hän näytti miettineen seuraavaa Salomonin Saarnaajan lausetta: "Tiedetäänkö, minne päätty eläinten sielu?" Ulkomuodon rumuus, vaiston erilaisuus eivät häntä häirinneet eivätkä tuskastuttaneet. Hän oli siitä liikutettu, milt'ei heltynyt. Näytti kuin olisi hän ajatuksissaan etsinyt sille syytä, selitystä tai puolustusta ulkopuolelta tämän näkyväisen elämän. Näytti, kuin olisi hän joskus pyytänyt Jumalalta rangaistuksen lievennyistä juuri näiden seikkojen nojalla. Ilman vihamielisyyttä ja silmällä kielimiehen, joka kokee ottaa selkoa vanhasta käsikirjoituksesta, tutkisteli hän sitä luomis-aineen paljoutta, mikä luonnossa on. Tämä mietiskeleminen sai joskus hänen lausumaan sangen kummia sanoja. Eräänä

aamuna hommaili hän puutarhassaan ja luuli olevansa yksin, vaikka hänen sisarensa kävelikin lähistössä hänen huomaamattaan. Äkkiä hän pysähtyi ja katseli jotakin maassa, siinä oli suuri hämähäkki, musta, karvainen, inhottava. Hänen sisarensa kuuli hänen sanovan: "Elävä-parka! se ei ole hänen vikansa".

Miksi ei voisi kertoa näitä melkein jumalaisen hyvyyden lapsellisia lausumia? Lapsellisuuksia, sanotte. Mutta tällaisia yleviä lapsellisuuksia ovat olleet myös pyhän Fransiskus Assisilaisen ja Markus Aurelion ajatukset. Eräänä päivänä niukahutti hän jalkansa, kun ei tahtonut polkea muurahaista kuoliaaksi.

Näin eli tämä hurskas mies. Joskus nukahti hän puutarhaansa, ja se oli kunnioitusta herättävä näky.

Hänen ylhäisyytensä Bienvenu oli kertomusten mukaan ollut intohimoinen, ehkäpä hurjakin nuoruutensa ja vielä miehuusaikansakin aikoina. Hänen kaikkea syleilevä lempeytensä ei ollut niin paljon luonnon vaisto kuin valtavan vakaumuksen tulos, vakaumuksen, joka oli kautta elämän vaiheiden hiljaa ajatus ajatukselta vuotanut hänen sydämeensä. Sillä luonteessa niinkuin kalliossakin voi löytyä vesipisarain kaivamia reikiä. Nämä kovennukset ovat lähtemättömiä; nämä muodostukset ovat häviämättömiä.

Vuonna 1815 oli hän, kuten luullaksemme olemme jo maininneetkin, seitsemänkymmenenviiden vanha, vaikkei hän näyttänyt edes kuudenkymmenen ikäiseltä. Hän ei ollut pitkä; hänessä oli alkua lihavuuteen ja sitä poistaakseen teki hän mielellään pitkiä kävelyretkiä. Hän astui varmasti ja vakavasti, vain hyvin vähän kumarassa — seikka, josta emme mene tekemään mitään johtopäätöksiä. Gregorius XVI kävi vielä kahdeksankymmenen vanhana suorassa ja näytti hymyilevää naamaa, mikä ei estänyt häntä olemasta huono piispa. Hänen ylhäisyydellään Bienvenulla oli se, mitä kansa kutsuu "jaloksi muodoksi", mutta se muoto oli niin rakastettava, että unohdettiin, että se oli myös jalo.

Kun hän haasteli tuolla lapsellisella iloisuudella, joka oli yksi hänen viehättäviä ominaisuuksiaan ja josta jo olemme puhuneet, tuntui niin hyvältä hänen läheisyydessään, koko hänen olemuksestaan tuntui säteilevän iloa. Hänen verevä ja raikas ihonsa, hänen valkoiset, hyvin säilyneet hampaansa, jotka hänen nauraessaan tulivat näkyviin, antoivat hänelle tuon avonaisen ja säyseän muodon, joka saa sanomaan miehestä: Siinä on hyväluontoinen mies, ja vanhuksesta: Siinä on kunnan ihminen. Juuri tällaisen vaikutuksen oli hän — kuten tiedämme — tehnyt Napoleoniinkin. Ensi hetkellä ja ensi näkemältä oli hän vain tavallinen kelpo ukko. Mutta jos viipyi hänen seurassaan jonkun aikaa ja näki hänet ajatuksiin syventyneenä, muutti tuo kelpo ukko suuresti muotoansa ja herätti erikoista kunnioitusta. Hänen

leveä ja vakava otsansa, jonka valkeat hapsot tekivät yleväksi, tuli yleväksi myös mietiskelyn kautta. Ylevä jalous ikäänkuin erottautui hyvyydestä, hyvyyden lakkaamatta siltä säteilemästä; tuntui aivan siltä kuin olisi hymyilevä enkeli hitaasti levittänyt siipensä lakkaamatta hymyilemästä. Kunnioituksen tunne, sanoin selittämätön kunnioituksen tunne tunki silloin aste asteelta olentoosi ja vallotti sydämesi, ja silloin tunsit edessäsi yhden noita sieluja, lujia, koeteltuja, lempeitä. Sieluja, joissa ajatukset ovat niin suuria, ett'eivät ne voi enää muuta olla kuin sopusointuisia.

Me olemme jo nähneet, miten rukous, uskonnollisten menojen suorittaminen, almujen jakaminen, murheen alaisten lohduttaminen, pienen maapalan hoitaminen, veljeyden, kohtuullisuuden, vierasvaraisuuden ja kieltäymisen harjoittaminen, uskallus, tutkistelemisen, työ täytti jokaisen päivän hänen elämästään. 'Täytti', sanomme, ja se on juuri oikea sana, sillä tosiaankin oli jokainen piispan päivä täpösen täynnä hyviä ajatuksia, hyviä sanoja ja hyviä tekoja. Kuitenkaan ei se hänen mielestään ollut oikein täyteläinen, jos kylmä tai sateinen sää esti häntä viettämästä vielä iltasin, kun molemmat naiset olivat poistuneet huoneisiinsa, tuntia, paria puutarhassaan ennen levolle menoa. Saada näin valmistautua makuulle menemään vaipumalla hiljaiseen mietiskelyyn öisen taivaan suuria näkyjä katsellessa, näytti kuuluvan myös hänen uskonnollisiin menoihinsa. Joskus hyvin myöhäänkin vielä kuulivat nuo kaksi vanhaa naista, ell'eivät sattuneet nukkumaan, hänen astuskelevan hitaasti käytäviä pitkin. Hän oli silloin yksin oman itsensä kanssa, hiljaisiin, rauhallisiin, hurskaksiin ajatuksiin vaipuneena, vertaillen oman rintansa ylevää rauhaa avaruuden ylevään rauhaan; häntä liikutti yön synkeydessä tähtisarjojen loistoisia välkyntä ja Jumalan näkymätön kirkkaus, ja hän avasi sielunsa mittaamattoman avaruuden ajatuksille. Näinä hetkinä, jolloin hän uhrasi sydämensä niinkuin yökukat tuoksunsa uhraavat, jolloin hän oli kuin sytytetty lamppu keskellä tähti-loistavan yön, jolloin hän kiiti kaukomaille koko luomakunnan salaperäisen säteilyn kantamana, ei hän ehkä olisi voinut itsekään sanoa, mitä silloin tapahtui hänen sielussaan. Hän tunsu jotakin lentävän hänestä kauvas ja jotakin taas häneen laskeutuvan. Mitä käsittämättömiä vaihtumuksia tapahtuukaan sielun syvyyksien ja maailman kaikkeuden syvyyksien välillä! Hän ajatteli Jumalan suuruutta ja läsnä-oloa; tulevaa ijankaikkisuutta, käsittämätöntä uskonnon salaisuutta; kulunutta ijankaikkisuutta, vieläkin suurempaa salaisuutta; kaikkia niitä äärettömyyden maailmoita, jotka hänen silmiensä edessä kaikilla tahoilla syöksyivät avaruuden kuiluun; ja hän katseli kokematta käsittää käsittämätöntä. Hän ei tutkinut Jumalaa; hän vain nautti Hänen häikäisevästä loistostaan. Hän tarkasteli noita atoomien ihmeellisiä yhtymisiä, jotka antavat aineelle muodon, jotka paljastavat voimia niitä osottamalla, jotka luovat

yksilöitä kaikkeuteen, määrättyjä suhteita avaruuteen, lukemattomia oleita äärettömyyteen ja jotka valon avulla synnyttävät kauneutta. Näitä yhtymisiä tapahtuu ja niitä purkaantuu lakkaamatta, ja siitä johtuvat elämä ja kuolema.

Hän istuutui puupenkille, jonka takana yleni vanha viiniköynnös, ja hän katseli tähtiä hedelmäpuittensa hentojen, koukeroisten hahmopiirteiden läpi. Tämä muutaman kapanalan maa, jossa oli niin vähän kasvullisuutta, jota joka haaralta ahdistivat vajat ja kivimuurit, oli hänestä rakas ja se riitti hänelle.

Mitä kaipasikaan enempää tämä vanhus, joka jakoi elämänsä harvat vapaat hetket puutarhansa hoitamiselle päivin ja sisäiselle mietiskelylle öin? Eikö tämä ahdas ala, jonka kattona taivaan sinikupu kaareutui, antanut kylliksi aihetta ihailla Jumalan käsi-aloja kaikissa Hänen teoissaan? Eikö siinä todellakin ole kaikki, ja mitä vielä toivoa? Pieni puutarha kävellä ja ääretön avaruus haaveilla. Jalkainsa juuressa se, mitä voi kasvattaa ja poimia; päänsä päällä se, jota voi tutkia ja mietiskellä; pari kukkaa maassa ja kaikki tähdet taivaanlaella.

14.

Mitä hän ajatteli.

Viimeinen sana.

Koska tämänlaatuisten yksityisseikkain kertominen saattaisi etenkin nykyaikana heittää Dignen piispan maailmankäsitykseen "panteistisen" värityksen — käyttääksemme nykyään muotiin tullutta lausepartta — ja johtaa uskomaan — olipa se sitten hänen moittimisekseen tai kiittämisekseen — hänen omanneen jonkunlaisen personallisen filosofian, jonkalaiset ovat ominaisia meidän vuosisadallemme ja jotka itävät yksinäisissä sieluissa, rakentuvat ja kehittyvät lopulta korvaamaan varsinaista uskontoa, niin tahdomme tässä erittäin korostaa sitä seikkaa, ettei kukaan, joka tunsi hänen ylhäisyytensä Bienvenun, voinut väittää huomanneensa mitään sen tapaista. Sydän loi valoa tämän miehen koko olemukseen. Tästä valosta lähti myös hänen viisautensa.

Ei mitään opinjärjestelmiä, vaan paljon tekoja. Haihattelevissa mietiskelyissä on jotain pyörryttävää; mikään ei osota hänen rohjenneen lähteä järjellään tutkimaan ilmestyskirjan ihmeitä. Apostoli voi kyllä olla rohkea, mutta piispan täytyy olla varovaisen. Hän olisi varmaankin tuntenut omantunnon epäilyksiä, jos hän olisi koettanut liian syvältä tutkia muutamia ongelmia, joiden on määrä jäädä erinäisten voimakkaiden suurhenkien selvitettäväksi. Pyhä kauhu täyttää ihmismielen suuren salaisuuden edessä; synkeät oviaukot ovat tosin aivan ammollaan, mutta joku ääni sanoo sinulle, että siitä ei ole lupa astua sisään, jos tahtoo henkensä säilyttää. Turma

sille, joka rohkenee tunkeutua sisään! Puhtaan ajattelun ja mietiskelyn mittaamattomissa syvyyksissä liikkuvat, niin sanoaksemme opinkaavojen yläpuolelle asettuneet nerot ikäänkuin esittävät aatteensa suoraan Jumalalle. Heidän rukouksensa on täynnä rohkeita väitteitä. Heidän jumalanpalveluksensa on tutkistelemusta. Tuo on välitöntä uskontoa, täynnä levottomuutta ja vastuunalaisuutta sille, joka rohkenee astua sen jyrkille poluille. —

Inhimillisellä mietiskelyllä ei ole rajoja. Omalla uhallaan tutkii ja kaivelee se sitäkin, joka sitä häikäisee. Saattaisipa melkein sanoa, että jonkunlaisen hämmästyttävän vastavaikutuksen voimasta hän myös siten häikäisee luontoa; meitä ympäröivä salaperäinen maailma antaa takaisin sen, mitä se saakin, ja onpa näin ollen luultavaa että tutkistelijoihin myös tutkitaan. Miten asian laita lieneekään, on niitä maan päällä ihmisiä — ovatko he ihmisiä? — jotka huomaavat selvästi haaveilun näköpiirin rajalla suunnattomia korkeuksia, ja jotka saavat nauttia loppumattomien vuorten hirmunäystä. Hänen ylhäisyytensä Bienvenu ei ollut näitä ihmisiä; hänen ylhäisyytensä Bienvenu ei ollut mikään nero. Häntä olisivat kauhistuttaneet nämä rajattomat korkeudet, joiden huipuilta muutamat suuretkin henget, kuten Swedenborg ja Pascal, ovat syöksyneet mielipuolisuuden kuiluun. Näillä mahtavilla unelmilla on kyllä siveellinen arvonsa, ja näitä vaikeakulkuisia teitä voi kyllä lähetä ihannetäydellisyyttä. Mutta hän kävi evankeliumin oikopolkua.

Hän ei yrittänyt lainkaan saada messuhakaansa syntymään Eliaan viitan laskoksia, hänen ei tehnyt mieli valaista millään tulevaisuuden tiedolla tapausten käsittämätöntä kulkua, hän ei kokenut puhalttaa loimuavaan liekkiin kappalten säteilemää hohdetta, hänessä ei ollut jälkeäkään profeetasta eikä tietäjästä. Tämä nöyrä sielu rakasti, siinä kaikki.

On mahdollista, että hänen rukouksensa lähenee joskus yli-inhimillisen innostuksen rajoja; mutta liiaksi ei voi rukoilla, yhtä vähän kuin voi liiaksi rakastaa. Ja jos on kerettiläisyyttä rukoilla käsikirjan kaavoista välittämättä, niin olivat pyhä Teresia ja pyhä Hieronymus kerettiläisiä.

Hän kumartui niiden puoleen, jotka vaikeroivat ja niiden, jotka etsivät sovitusta. Koko maailma näytti hänestä äärettömältä sairashuoneelta; hän tunsi kuumetta kaikkialla, hän kuuli kaikkialla kärsimystä, ja yrittämättä ratkaista arvoitusta, koki hän parantaa vammoja. Luotujen kappalten kauhistuttava näky kehitti hänessä hellyyttä. Hän ei muuta ajatellut kuin löytää itse ja opettaa muille paras tapa sääliä ja lohduttaa. Kaikki olevainen näytti tästä hyväsydämisestä kummallisesta papista alituisen murheen murtamalta, joka kaipasi lohdutusta.

Niitä on ihmisiä, joiden työnä on kullaan etsiminen; hänen työnään oli laupeuden etsiminen. Maailman kurjuus oli hänen kaivoksensa. Kaikkialla vaikeroiva kärsimys oli hänelle vaan tilaisuus saada osottaa aina altista hyvyyttään. *Rakastakaat toinen toistanne*; sen selitti hän riittäväksi, muuta hän ei toivonut ja se oli hänen koko oppinsa. Eräänä päivänä sanoi piispalle samainen senaattori, jonka jo olemme maininneet ja joka piti itseään "viisaustieteilijänä": "Mutta tarkatkaahan toki maailman näkymöä; kaikkien sota kaikkia vastaan; voimakkain on aina älykkäin. Teidän käskynne *Rakastakaat toinen toistanne* on suuri tyhmyys". "Sepä se", vastasi hänen ylhäisyytensä Bienvenu levollisesti, "*Jos se on tyhmyys, niin tulee sielun sulkeutua tuohon tyhmyyteensä niinkuin helmen simpukkaan*". Hän siihen sulkeutui, hän eli siinä, hän tyytyi siihen täydellisesti; hän jätti syrjään käsittämättömät kysymykset, jotka viehättävät ja jotka kauhistuttavat, mietiskelyn mittaamattomat alueet, kaiken olevaisen alkusyytä tutkistelevan järjen ammottavat kuilut, kaikki nuo samanne päin pudottavat syvyydet: apostolin Jumalaan, jumalankieltäjän tyhjyyteen: kohtalon, hyvän ja pahan, olion sodan toista oliota vastaan, ihmisen omantunnon, eläimen unenkaltaisen ajattelun, kuoleman muutoksen, elämän muotojen toistumisen haudan tuolla puolen, perättäisten kiintymysten käsittämättömän vaikutuksen samana pysyvään minuuteen, kaikkien olioiden synnyn ja alku-aineen, Niilin ja Emsin, sielun, luonnon, vapauden, pakon; kaikki nuo syvät ongelmat, nuo kamalat, tutkimattomat asiat, joiden edessä ihmishengen jättiläis-enkelitkin taivuttavat päänsä; nuo kauhistuttavat kuilut, joita Lukretius, Manu,[28] pyhä Paavali ja Dante tarkastelevat tuolla leimahtavalla näkemyksellä, joka katsoessaan äärettömyyttä herkeämättä, värähtämättä silmiin, ikäänkuin sytyttää siihen uusia tähtiä palamaan.

Hänen ylhäisyytensä Bienvenu oli aivan yksinkertaisesti ihminen, joka ulkoapäin todensi nuo salaperäiset ongelmat, ryhtymättä niitä tutkimaan ja penkomaan ja antamatta niiden häiritä henkensä rauhaa. Hänen sielussaan asui syvä kunnioitus yötä kohtaan.

TOINEN KIRJA

LANKEEMUS

l.

Matka-päivän ilta.

Lokakuun alkupäivinä v. 1815, noin tuntia ennen auringon laskua, astui muuan jalkamies pienen Dignen kaupungin portista sisään. Ne harvat asukkaat, jotka tähän aikaan katselivat akkunoistaan tai oleskelivat talojensa edustalla, silmäilivät tätä

matkamiestä hiukan levottomina. Vaikeata olisi ollutkin tavata kurjemmannäköistä kulkijaa. Hän oli keskikokoinen, jätterä ja tanakka, parhaissa miehuutensa voimissa. Hän oli ehkä neljänkymmenenkuuden tai neljänkymmenenkahdeksan ikäinen. Syvälle painettu nahkalippuinen lakki peitti osaksi hänen päivän paahtamat, ahavoittuneet, hikeä valuvat kasvonsa. Karkean, kellertävästä palttinasta tehdyn paidan lomasta, jota kaulan kohdalta kiinnitti hopeinen ankkuri, paistoi karvainen rinta. Pukuun kuului sitäpaitsi köydeksi kierretty kaulaliina, vanhat, kuluneet, sinisestä säkkikankaasta tekaistut housut, joiden toinen polvi oli valkeaksi hankaantunut ja toisessa vilkkui reikä, vanha harmaa risainen mekko, jonka toiseen kyynärpäähän oli purjelangalla neulottu viheriä paikka; selässään kantoi mies täyteen ahdettua, huolellisesti nyöritettyä ja aivan uutta sotilaslaukkua, ja kädessään heilutteli hän suunnatonta pahkasauvaa; jalat oli pistetty ilman sukkia rautakorkoisiin kenkiin, pää oli keritty ja parta rehotti.

Hiki, kuumuus, jalkaisin patikoiminen, tomu lisäsivät vielä jonkunlaisen ilettävän sävyn tähän ränsistyneeseen kokonaiskuvaan.

Hiukset oli ajeltu, mutta kuitenkin törröttivät ne huomattavasti; sillä ne olivat jo alkaneet kasvaa ja niitä ei nähtävästi oltu leikattu vähään aikaan.

Kukaan ei häntä tuntenut; hän oli ilmeisesti vain joku ohi-kulkija. Mistä hän tuli? Etelästäkö? Meren rannoilta ehkä. Sillä hän astui Dignen kaupunkiin samaa katua, joka oli seitsemän kuukautta aikaisemmin nähnyt keisari Napoleonin kulkevan ohi, matkalla Cannesista Pariisiin. Tämä mies oli varmaankin kävellyt koko päivän. Hän näytti hyvin väsyneeltä. Kaupungin toisessa päässä sijaitsevassa entisessä kauppalassa olivat muutamat vaimoihmiset nähneet hänen levähtävän Gassendin puistokadun lehmusten siimeksessä ja juovan suihkulähteestä, joka on lehtokujan äärimäisessä päässä. Hänen oli ilmeisesti hyvin jano, koska lapset, jotka juoksentelivat hänen perässään, olivat nähneet hänen pysähtyvän vielä toisenkin kerran parin sadan askeleen päässä juomaan kauppatorin suihkulähteestä.

Saavuttuaan Poichevert-kadun kulmaukseen kääntyi hän vasemmalle ja suuntasi askeleensa kaupungintaloa kohti. Sinne hän hävisi, mutta tuli neljännestunnin kuluttua jälleen näkyviin. Muuan santarmi istui lähellä porttia samalla kivipenkillä, jolle kenraali Drouot nousi 4 päivä maaliskuuta lukemaan kauhistuneelle kansanjoukolle, Dignen asukkaille julistuksiansa. Mies otti lakin päästään ja tervehti nöyrästi santarmia.

Vastaamatta hänen tervehdykseensä tähysteli santarmi häntä tarkkaavasti, seurasi häntä jonkun aikaa silmillään ja pujahti sitten kaupungintaloon.

Siihen aikaan oli Dignessä mainio majatalo, jonka kilvessä komeili: "*Colbaan Risti*". Tämän majatalon isäntä oli muuan Jacquin Labarre, mies, jota pidettiin kaupungissa suuressa arvossa, koska hän oli erään toisen Labarren sukulainen, joka taas piti Grenoblessa "*Kolmen Perintöruhtinaan*" majataloa ja oli palvellut henkivartioväessä. Keisarin maihinnousun aikoihin kierteli seudulla paljon huhuja tästä "*Kolmen Perintöruhtinaan*" majatalosta. Kerrottiin, että kenraali Bertrand oli kuormankuljettajaksi pukeuneena usein tammikuussa tullut sinne ja että hän oli jaellut sotilaille kunniaristejä ja kylvänyt porvarein keskeen kourallisittain kultarahoja. Totta onkin, että keisari saavuttuaan Grenobleen oli kieltäytynyt asettumasta maaherran palatsiin; hän oli vain kiittänyt pormestaria ja sanonut: *Minä menen erään kelpo miehen luo, jonka tunnen*, ja hän oli mennyt *Kolmeen Perintöruhtinaaseen*. Tämä *Kolmen Perintöruhtinaan* Labarrea kohdannut kunnia sädehti hohdettaan vielä kahdenkymmenenviiden lieuen päässä asuvaan *Colbaan Ristin* Labarreinkin. Hänestä sanottiin kaupungissa: *Se on sen Grenoblen Labarren serkku*.

Mies ohjasi askeleensa tätä majataloa kohti, joka oli paras koko paikkakunnalla. Hän astui sisään keittiöön, joka oli aivan kadun tasalla. Kaikissa uuneissa humisi tuli; suuri pystyvalkea loimusi hauskasti takassa. Isäntä, joka oli samalla kertaa myös kyökkimestari, hyöri lieden ääressä kastrullien ja patojen kimpussa, ja valmisteli kovin toimestaan mainiota ateriala muutamille kuorma-ajureille, joiden kova-ääninen nauru ja puheensorina kuului viereisestä huoneesta. Jokainen matkustajahan tietää, ett'eivät kutkaan pidä parempia päiviä kuin kuorma-ajurit. Lihava murmeli, valkeita peltopyitä ja pari metsoa käräisi pitkässä paistinartaassa tulen hohteessa; uunissa kypsyi pari aimo toutainta Laureten järvestä ja Allozen järvestä pyydystetty rautu.

Kuullessaan oven avautuvan ja uuden tulokkaan astuvan sisään, kysäsi isäntä kohottamatta silmiään paisteistaan:

"Mitä herra tahtoo?"

"Tahdon saada ruokaa ja yösijan", sanoi mies.

"Mikään ei käy sen helpommin päinsä", vastasi isäntä. Siinä hetkessä käänsi hän päätään, huomasi yhdellä silmäyksellä matkamiehen koko ulkonaisen muodon ja lisäsi: "Kunhan vaan maksatte".

Mies veti mekkonsa taskusta suuren nahkakukkaron ja vastasi:

"Kyllä minulla on rahaa".

"Siinä tapauksessa: nöyryn palvelijanne", sanoi isäntä.

Mies pani kukkaron takaisin taskuunsa, heitti matkalaukun seljästään ja laski sen maahan oven pieleen, piti kepin yhä kädessään ja istuutui matalalle jakkaralle tulen ääreen. Digne sijaitsee vuoristossa. Lokakuun illat ovat jo aika kylmiä.

Siinä liikkeessaan edestakaisin tarkasteli isäntä matkamiestä useaan toviin.

"Jokohan kohta saa ruokaa?" kysyi mies.

"Aivan heti", vastasi isäntä.

Sillävälin kun vieras lämmittelihe selkä huoneeseen päin käännettynä, veti arvoisa ravintoloitsija Jacquin Labarre lyijykynän taskustaan ja repäisi sitten kulman jostain vanhasta sanomalehdestä, joka lojui siinä pienellä pöydällä akkunan ääressä. Valkeaan reunustaan kirjotti hän pari riviä, kääri lapun kokoon sitä sen paremmin sulkematta ja antoi paperipalan eräälle poikaviikarille, joka näytti samalla kertaa olevan sekä hänen kyökkipoikansa että palvelijansa. Ravintoloitsija kuiskasi sanasen pojan korvaan ja lapsi lähti juosta vilkkasemaan kaupungintalolle päin.

Matkamies ei ollut tästä kaikesta huomannut mitään.

Hän kysyi vieläkin kerran: "Jokohan kohta saa ruokaa?"

"Aivan heti", vastasi isäntä.

Poikanen palasi. Hän toi paperilapun takaisin. Isäntä avasi sen hätäisesti, aivan niinkuin se, joka odottaa vastausta. Hän näytti lukevan tarkkaavasti, sitten pudisti hän päätänsä ja jäi hetkiseksi miettimään. Vihdoin astui hän askeleen matkamiestä kohti, joka näytti vaipuneen raskaisiin mietiskelyihin.

"Herra", sanoi hän, "en voi ottaa Teitä huoneisiini".

Mies kohousi puoleksi istualtaan.

"Mitä! Pelkäätekö, ett'en maksa? Tahdotteko, että maksan etukäteen?"

Minulla on rahaa, johan sen sanoin".

"Ei vika ole siinä".

"Missä sitten?"

"Teillä on rahaa..."

"On kyllä", sanoi mies.

"Mutta minulla", sanoi isäntä, "minulla ei ole huonetta".

Mies vastasi tynnosti: "Pankaa minut sitten vaikka talliin".

"En voi".

"Miksi ette?"

"Hevoset anastavat kaiken alan".

"No", jatkoi mies, "on kai joku nurkkanen ullakolla ja kupo olkia. Vaan senhän näemme aterian jälkeen".

"En voi antaa teille ruokaa".

Tämä sävyisällä, mutta jäykällä äänellä annettu selitys näytti vieraasta sangen vakavalta. Hän nousi seisoalleen.

"Mitä joutavia! Minähän kuolen nälkään. Olen kävellyt aamunkoitosta asti, kaksitoista lieutä. Minä maksan. Minun täytyy saada syödäkseni".

"Ei minulla ole antaa", sanoi isäntä.

Mies purskahti nauruun ja kääntyi lieteen ja uuneihin päin.

"Eikö todellakaan! Entäs nämä?"

"Ne on jo tilattu".

"Kuka ne on tilannut".

"Nuo kuorma-ajurit tuolla".

"Kuinka monta heitä on?"

"Kaksitoista".

"Mutta tuossahan on ruokaa kahdellekymmenelle".

"He ovat tilanneet kaiken ja maksaneet kaiken etukäteen".

Mies istuutui jälleen ja sanoi ääntään korottamatta:

"Minä olen majatalossa, minun on nälkä ja minä en täältä lähde".

Silloin kumartui isäntä hänen korvaansa ja sanoi äänenpainolla, joka sai miehen säpsähtämään:

"Menkää nyt tiehenne".

Matkamies oli juuri kumartunut korjaamaan keppinsä rautaisella päällä muutamia kekäleitä tuleen; hän käännähti äkkiä päin, ja kun hän oli avaamaisillaan suunsa vastatakseen, silmäsi isäntä häntä tuikeasti ja lisäsi hiljaa:

"Kas niin! Mitäpä pitkistä puheista. Tahdotteko, niin sanon nimenne? Teidän nimenne on Jean Valjean. Tahdotteko, niin sanon vielä, mikä Te olettekin? Nähdessäni Teidän astuvan sisään, epäilin jo jotakin. Lähetin tuon pojan kaupungintalolle ja tässä on vastaus. Osaatteko lukea?"

Näin puhuen ojensi hän vieraille avatun paperilapun, joka oli juuri tehnyt matkan majatalosta kaupungintaloon ja kaupungintalosta majataloon. Mies silmäsi sitä. Ravintoloitsija jatkoi pienen äännettömyyden jälkeen:

"Minun on tapana olla kohtelias kaikille. Suorikaa tiehenne".

Mies painoi päänsä alas, otti laukun, jonka oli laskenut maahan, ja lähti ulos.

Hän kulki pääkatua. Hän käveli umpimähkään, hiipien aivan talojen vieritse, niinkuin tekee nöyryytetty, murheellinen mies. Hän ei katsonut kertaakaan taakseen. Jos hän olisi kääntynyt, olisi hän nähnyt *Colbaan Ristin* ravintoloitsijan talonsa kynnyksellä, kaikkien majatalonsa matkustavaisten ja kaikkien ohikulkijain ympäröimänä kiihkeästi puhumassa ja häneen päin viittomassa, ja kuuntelijain epäluuloisista ja säikähtyneistä katseista olisi hän saattanut päättää, että kohdakkoin tulisi hänen saapumisensa herättämään suurta huomiota koko kaupungissa.

Hän ei kaikesta tuosta huomannut mitään. Surun sortamat ihmiset eivät katsahda taakseen. He tuntevat liiaksikin, että kova kohtalo heitä seuraa.

Hän kulki näin hetkisen, käyden yhä umpimähkään eteenpäin läpi tuntemattomien katujen, unohtaen väsymyksen, niinkuin usein murheiselle tapahtuu. Äkkiä tunsu hän kiihkeätä nälkää. Yö oli tulossa. Hän tähysteli ympärilleen, keksiäkseen jonkun suojapaikan.

Komea majatalo oli kääntänyt ovensa lukkoon hänen jälkeensä; hän etsi jotain yksinkertaista kapakkaa, jotain kurjaa kojua.

Silloin syttyi äkkiä valo kadun toisessa päässä; rautatankoon kiinnitetty männynoksa kuvastui selvästi iltaruskon kelmeätä kajastusta vasten. Hän meni sitä kohti.

Se oli todellakin kapakka, sama, joka on vieläkin Chaffautin kadulla.

Matkamies pysähtyi hetkeksi ja katsahti läpi akkunan kapakan matalaan saliin, jota valaisi pöydällä tuikkiva pieni lamppu ja loimuava pystyvalkea pesässä. Muutamia miehiä istui ryypäämässä. Isäntä lämmittelihe. Haahlasta riippuva rautapata porisi tulella.

Tähän kapakkaan, joka on myös jonkunlainen majatalo, päästään kahta tietä. Yksi ovi aukeaa kadulle ja toinen pienelle lantapihalle.

Matkamies ei uskaltanut käydä sisään kadunpuoleisesta ovesta. Hän hiipi pihaan, pysähtyi vieläkin, nosti sitten arkaillen säppiä ja raotti ovea.

"Kuka siellä?" kysyi isäntä.

"Muuan, joka haluaisi illallista ja yösijan".

"Hyvä on. Täältä saa illallista ja täältä saa yösijaa".

Hän astui sisään. Kaikki miehet, jotka olivat juomisen touhussa, käännähtivät katsomaan. Häntä tirkisteltiin kotvan aikaa hänen irrottaessaan laukkuaan.

Isäntä sanoi hänelle: "Tuossa loimuaa tuli. Illallinen kiehuu padassa.

Tulkaahan lämmittelemään, kuomaseni".

Hän istahti lieden ääreen. Hän ojensi väsymyksestä kangistuneet jalkansa tuleen päin. Padasta levisi miellyttävä tuoksu. Kaikki, mitä hänen kasvoistaan saattoi erottaa syvänpainetun lakin alta, osotti jonkunlaista hämää hyvän olon tunnetta, johon sekkoutui alituisten kärsimysten sydäntäsärkevä sävy.

Hänen kasvojensa ääriviivat näyttivät sivulta päin katsottuina lujilta, voimakkailta ja murheellisilta. Muutenkin olivat hänen piirteensä kummanlaiset: ensi alussa näyttivät ne nöyriä mutta lopulta saivat ne ankaran juhlallisen ilmeen. Silmä tuikki kulmakarvojen alta kuin tuli risukasasta.

Mutta pöydän ääressä istuvain miesten joukossa oli muuan kalakauppias, joka oli ennen Chauffaut-kadun kapakkaan päätymistään käynyt viemässä hevosensa Labarren talliin. Salliman oikku satutti niinkin, että hän oli aamulla jo kohdannut tämän samaisen epäilyttävän näköisen muukalaisen Bras d'Assen ja ... (nimen olen unohtanut; luulen kuitenkin sen olleen Escoublon) välillä. Tämä mies oli vielä hänet kohdatessaan, ylen väsyneeltä kun näytti, pyytänyt päästä tarakkaan, mihin kalakauppias oli vastannut hoputtamalla hevosensa nopeampaan hölkkään. Tämä kalakauppias oli puoli tuntia aikaisemmin ollut siinä joukossa, joka ympäröi Jacquin Labarrea, ja oli itsekin kertonut aamuisen vastenmielisen kohtauksensa *Colbaan Ristin* väelle. Hän antoi paikaltaan salaisen merkin kapakan isännälle. Isäntä tuli hänen luokseen. He vaihtoivat muutamia sanoja matalalla äänellä. Mies oli taas vaipunut mietteihinsä.

Kapakan isäntä meni lieden luo, löi äkkiä kätensä miehen olkapäälle ja sanoi:

"Mene heti tiehesi täältä".

Vieras käännähti ja vastasi lempeästi:

"Vai niin! Tekin siis tiedätte?"

"Tiedän".

"Ne ajoivat minut pois tuolta toisesta majatalosta".

"Täältä on sinun myös pakko poistua".

"Minne pitää minun sitten menemän?"

"Muualle".

Mies otti keppinsä ja laukkunsa ja painui ulos.

Kun hän ilmestyi kadulle, oli siellä vastassa joukko lapsia, jotka olivat seuranneet häntä *Colbaan Rististä* lähtien ja jotka näyttivät häntä odottaneen; nämä alkoivat viskellä häntä kivillä. Hän kääntyi vihasesti ympäri ja uhkasi heitä kepillään; lapset pyrähtivät pakoon kuin lintuparvi.

Hän joutui kulkeneeksi vankilan sivu. Portin pielessä roikkui rautaketju merkkikellosta. Hän soitti.

Aukeni luukku.

"Herra portinvartija", sanoi hän, ottaen lakin kunnioittavasti päästään, "ettekö tahtoisi olla hyvä ja majottaa minut tänne yöksi?"

Ääni vastasi:

"Vankila ei ole mikään majatalo. Toimittakaa itsenne vangituksi. Kyllä silloin ovet aukeavat".

Luukku sulkeutui.

Hän poikkesi muutamalle syrjäkadulle, jonka varrella on paljon puutarhoja. Toisia ympäröivät vain pensasaidat, mikä tekee kadun paljon hauskemman näköiseksi. Näiden puutarhojen ja pensasaitojen keskellä äkkäsi hän erään pienen, yksikerroksisen talon, jonka yhdestä akkunasta pilkotti valoa. Hän tirkisti tästäkin akkunasta sisään, niinkuin oli kapakassakin tehnyt. Hän näki suuren kalkkiseoksella valkaistun huoneen, kukallisella pumpulikankaalla verhotun vuoteen ja kehdon nurkassa, muutamia puutuoleja ja kaksipiippuisen pyssyn seinällä riippumassa. Keskellä huonetta oli katettu ruokapöytä. Kuparilamppu valaisi karkeasta palttinasta valmistettua pöytäliinaa, tinainen haarikka loisti kuin hopea, viiniä täynnä, ja ruskea liemi-astia höyrysi. Pöydän ääressä istui noin neljänkymmenen vuotias, iloinen ja

avomielisen näköinen mies, ja hypitteli pientä lasta polvellaan. Hänen lähellään imetti vielä aivan nuori vaimo toista lasta. Isä nauroi, lapsi nauroi, äiti hymyili.

Muukalainen jäi hetkeksi miettien katselemaan tätä tynnyttävää, suloista näkyä. Mitä liikkui hänen mielessään? Hän yksin olisi siihen osannut vastata. Mahdollisesti ajatteli hän, että tämä iloa uhkuva talo olisi myös vieraanvarainen, ja että hän varmaankin täältä, missä hän näki niin paljon onnea, löytäisi myös hiukan sääliä.

Hän kopahutti ruutuun hyvin hiljaa.

Ei kuultu.

Hän kopahutti toistamiseen.

Hän kuuli vaimon sanovan: "Ukkoseni, luulin kuulleen koputusta".

"Eikös mitä!" vastasi mies.

Hän kopahutti kolmannen kerran.

Mies nousi seisaalleen, otti lampun ja avasi oven.

Hän oli isokasvuinen mies, puoleksi talonpoika, puoleksi käsityöläinen. Hänellä oli vyöllään suuri nahkainen esivaate, joka kohosi aina vasemmalle olkapäälle asti ja jonka vyössä pullotti kuin taskussa ikään vasara, punainen nenäliina, ruutisarvi ja kaikenlaisia muita esineitä. Hän heilahutti päätään taaksepäin; väljä, alaskäännetty paidan kaulus päästi näkyviin hänen valkean, paljaan kaulansa, vahvan kuin härällä. Hänellä oli tuuheat kulmakarvat, suunnaton musta poskiparta, pienet silmät, kasvojen alaosa ulkoneva, ja jokaisessa piirteessä tuo sävy, jota on mahdoton sanoin kuvata, että hän on herra talossaan.

"Herra, sanoi matkamies, pyydän anteeksi. Tahtoisitteko Te antaa minulle maksua vastaan lautasellisen lieutä ja nukkuakseni nurkan tuossa vajassa, joka näkyy tuolla puutarhassa? Sanokaa, tahtoisitteko? Maksua vastaan".

"Kuka Te olette?" kysyi talon haltija.

Mies vastasi: "Tulen Puy-Moissonista. Olen kävellyt koko päivän, kaksitoista lieutä. Voisitteko Te? Maksua vastaan".

"Enpä minä kieltäytyisi", sanoi talonpoika, "ottamasta luokseni kunnon ihmistä, joka maksaa kulunkinsa. Mutta miksi ette mene majataloon?"

"Siellä ei ollut tilaa".

"Kerrassaan mahdotonta! Eihän tänään ole markkina- eikä edes toripäivä. Oletteko käynyt Labarrella?"

"Olen".

"Entä sitten?"

Matkamies vastasi hämillään: "En oikein tiedä. Hän ei vaan ottanut minua vastaan".

"Oletteko käynyt Chaffaut-kadun kapakassa?"

Vieraan hämminki kasvoi. Hän sopersi:

"Ei sielläkään otettu minua vastaan".

Talonpojan kasvoille lennähti epäluuloinen ilme. Hän tarkasti vierasta kiireestä kantapäähän ja äkkiä huudahti hän ikäänkuin vavahtaen:

"Ehkä Te olettekin se mies? — — —"

Hän silmäsi uudelleen vierasta, peräytyi kolme askelta, pani lampun pöydälle ja otti pyssyn seinältä.

Sillävälin oli vaimo, kuullessaan talonpojan sanat: *Ehkä Te olettekin se mies? — — —* noussut paikaltaan, ottanut molemmat lapset syliinsä ja paennut kiireen vilkkaa miehensä taakse, mistä hän nyt katseli vierasta kauhistuneena, kaula paljaana, silmät pyöreinä säikähdyksestä, mutisten hiljaa: *Tso-maraude*. [29]

Kaikki tämä tapahtui lyhyemmässä ajassa kuin on mennyt sen kertomiseen.

Silmäiltyään vielä muutaman hetken vierasta, niinkuin silmäillään myrkyllistä kyykäärmettä, palasi talon isäntä ovelle ja sanoi:

"Tiehesi!"

Mies yritti: "Armosta! Lasi vettä!"

"Kuula kalloosi!" vastasi talonpoika.

Sitten sulki hän räiskien oven ja matkamies kuuli kaksi vahvaa salpaa työnnettävän eteen. Hetkistä myöhemmin sulkeutuivat ikkunanluukutkin, ja ulos kuului paikalleen painettavan rautakangen kolina.

Ilta yhä pimeni. Alppien kolea tuuli puhalsi. Yhä heikkenevässä päivän valossa huomasi vieras matkalainen eräässä katuun asti ulottuvassa puutarhassa jonkunlaisen kojuntapaisen, joka hänestä näytti turve-möhkäleistä rakennetulta. Hän hyppäsi päättävästi puu-aidan yli ja pääsi puutarhaan. Hän lähenei kojua. Siinä oli

ovena ahdas, matala aukko, ja koko laitos muistutti niitä kojuja, joita teiden korjaajat rakentavat suojakseen maanteiden varsille. Hän ajatteli ehkä todella tavanneensa jonkun tietekijän asumuksen. Vilu häntä värisytti ja nälkä ahdisti. Hänen oli täytynyt olla nälkäänsä sammuttamatta, mutta tarjosihan tuo edes suojaa kylmyyttä vastaan. Tämänlaisissa asumuksissa ei öisin ole tavallisesti ketään. Hän paneutui mahalleen ja ryömi kojuun. Siellä oli lämmin, ja hän tapasi sieltä sitäpaitsi mainion olkivuoteenkin. Tälle vuoteelle jäi hän hetkiseksi pitkäkseen, voimatta jäsentäkään liikahuttaa, niin lopen väsynyt hän oli. Vihdoin, kun hän tunsu laukkunsa vaivaavan selässä ja kun siitä saisi mainion päänaluksen, ryhtyi hän irrottamaan sen hihnoja. Silloin räjähti raivoisa murina. Hän kohotti katseensa. Suunnattoman suuren verikoiran pää kuvastui selvästi kojun suulla.

Tämä oli siis koirakoppi.

Mies oli itse pelottavan voimakas; hän käytti keppiä lyömä-aseenaan ja laukkaa kilpenään ja pääsi niin miten kuten kopista ulos; mutta hänen repaleisen pukunsa reijät olivat tuntuvasti suureneet.

Hän meni samoin ulos koko puutarhastakin, mutta takaperin päin astuen, koska hänen oli pakko, pitääkseen koiraa kurissa, turvautua erääseen kepin käyttelytapaan, jota moisen miekkailutaidon mestarit kutsuvat *peitetyksi ruusuksi*.

Vaivoin kiivettyään jälleen aidan yli ja taas seisoessaan kadulla, yksinään, ilman majapaikkaa, ilman kattoa päänsä päällä, ilman suojaa, kun hänet oli ajettu pois tältä olkivuoteelta ja tästäkin kurjasta kopista, vaipui hän melkein vaipumalla eräälle kivelle, ja muuan ohikulkija oli kuullut hänen huudahtavan: "Minä en ole edes koiran arvoinen!"

Pian hän kuitenkin kohosi seisaalleen taas ja alkoi kävellä. Hän meni kaupungista ulos, toivoen löytävänsä kedoilla jonkun puun tai vilja-auman suojakseen.

Hän kulki näin kotvan, pää riipuksissa rinnalla. Kun hän tunsu olevansa kaukana kaikista ihmisasunnoista, kohotti hän silmänsä ja tähysteli ympärilleen. Hän oli keskellä peltoa. Hänen edessään kohosi tuollainen matala kumpu, jota peitti lyhyeksi leikattu sänki, niin että se näin elonkorjuun jälkeen näytti aivan ajetuslta päältä.

Taivaanranta oli sysimusta. Se ei ollut yksistään yön pimeyttä. Matalalla laahustavat pilvet näyttivät melkein ottavan kumpuun kiinni, ja kohotessaan täyttivät ne vähitellen koko taivaan. Mutta kun kuu oli juuri nousemassa ja ilmassa väreili vielä iltaruskon viimeinen hohde, muodostivat nuo pilvet taivaanlaelle jonkunlaisen vaalean kupukaaren, josta lankesi maille ja mantereille heikkoa loistetta.

Maa asui siis kirkkaammassa valaistuksessa kuin taivas, mikä saa aikaan erinomaisen synkeän vaikutuksen. Ja kukkula kuvastui epäselvine, heikkoine hahmopiirteineen hämäränä ja kalpeana tummalle taivaanrannalle. Kokonaisuus oli kauhean ahdas, synkkä ja painostava. Ei mitään näkynyt pellolla eikä kukkulalla, paitsi muuatta puupahaista, joka siinä vääränä värjötteli parin askeleen päässä matkalaisesta.

Silminnähtävästi ei tämä mies suinkaan omannut niitä mielen ja sielun hienostuneita taipumuksia, jotka saattavat ihmisen herkkänä tajuamaan kappalten salaperäisiä muotoja. Kuitenkin oli tässä taivaassa, tässä kummussa, tässä tasangossa ja tässä puussa jotakin niin syvän lohdutonta, että hän lyhyen pysähtymisen ja mietinnän jälkeen äkkiä kääntyi takaisin. Niitä on hetkiä, jolloin luonto näyttää suorastaan vihamieliseltä.

Hän palasi samaa tietä takaisin. Dignen portit olivat suljetut. Digneä, joka uskonsodissa kesti useita piirityksiä, ympäröivät vielä v. 1815 vanhat nelikulmaisten tornien reunustamat, nykyään hävitetyt muurit. Hän etsi aukon ja astui jälleen kaupunkiin.

Oli ehkä noin kahdeksan aika illalla. Kun hän ei tuntenut katuja, alkoi hän taas käyskennellä umpimähkään.

Näin osui hän maaherran palatsille, sitten seminaarille. Kulkiessaan tuomiokirkon torin poikki heristi häh nyrkkiään Herran huoneelle.

Tämän samaisen torin kulmauksessa on kirjapaino. Siellä painettiin ensiksi keisarin ja keisarillisen henkivartioväen julistukset armeijalle, jotka oli tuotu Elban saarelta ja jotka Napoleon itse oli sanellut.

Väsyyksestä nääntyneenä ja kaiken toivonsa kadottaneena sortui hän kivipenkille, joka oli tämän kirjapainon oven ääressä.

Muuan ijakäs nainen astui juuri silloin ulos kirkosta. Hän näki miehen pimeässä pitkänään värjöttävän. "Mitä te siinä teette, ystäväiseni?" sanoi hän.

Mies vastasi tylästi ja vihan kaiku äänessä: "Ettekö näe, hyvä ihminen, että minä makaan!"

'Hyvä ihminen' — hän ansaitsi todellakin tämän nimen — oli rouva markiisitar de R.

"Tällä penkillä?" jatkoi nainen.

"Yhdeksäntoista vuotta on minulla ollut patjana puu", sanoi mies; "tänään on minulla patjana kivi".

"Oletteko ollut sotamiehenä?"

"Niinpä niin, hyvä ihminen. Sotamiehenä".

"Miksi ette mene majataloon?"

"Kosk'ei minulla ole rahaa".

"Surkeata", sanoi rouva de R., "eikä minullakaan ole kukkarossani enempää kuin kaksikymmentä penniä".

"Antakaa nekin".

Mies sai nuo kaksikymmentä penniä. Rouva de R. jatkoi:

"Te ette voi niin vähillä rahoilla saada yösjaa majatalosta. Oletteko edes koettanutkaan? Mahdotonta on Teidän viettää yötänne tässä. Teidän on varmaankin vilu ja nälkä. Ihmisten olisi pitänyt edes armeliaisuudesta suoda Teille suojaa".

"Minä olen kolkuttanut kaikille oville".

"Ja miten kävi?"

"Kaikkialta on minut ajettu pois".

'Hyvä ihminen' kosketti miehen käsivarteen ja näytti hänelle torin toisella puolella erästä pientä taloa piispanpalatsin vieressä.

"Te sanotte kolkuttaneenne kaikille oville?" jatkoi hän.

"Niin".

"Oletteko kolkuttanut tuolle?"

"En".

"Kolkuttakaapas sille".

2.

Varovaisuus neuvoo viisautta.

Tultuaan kaupungilta oli Dignen piispa tänä iltana sulkeutunut jotensakin myöhään huoneeseensa. Hän oli puuhassa kirjottaa suurta teosta *Velvollisuuksista*, mutta pahaksi onneksi jäi se keskeneräiseksi. Siinä hän esitti kaiken sen, mitä pyhät isät ja kirkon opettajat ovat tästä tärkeästä aineesta sanoneet. Hänen kirjansa oli jaettu kahteen osaan: ensimmäinen osa käsitti kaikkien velvollisuudet yhteisesti, toinen osa itse kunkin velvollisuudet sen luokan ja aseman mukaan, mihin hän kuuluu. Kaikkien

yhteiset velvollisuudet ovat tärkeimmät velvollisuudet. Niitä on neljä. Pyhä Mateus mainitsee velvollisuudet Jumalaa kohtaan (Mat. VI), velvollisuudet itseään kohtaan (Mat. V, 29, 30), velvollisuudet lähimmäistä kohtaan (Mat. VII, 12), velvollisuudet luontokappaleita kohtaan, (Mat. VI, 20, 25). Muut velvollisuudet oli piispa löytänyt mainittuina ja määrättyinä toisista lähteistä. Roomalaiskirjeestä hallitsijain ja alamaisten velvollisuudet. Pyhän Pietarin kirjasta virkamiesten, vaimojen, äitien ja nuorukaisten velvollisuudet; aviomiesten, isien, lasten ja palvelijain velvollisuudet Efesiläiskirjeestä; uskovaisten velvollisuudet Hebrealaiskirjeestä; naimattomien naisten velvollisuudet Korinttilaiskirjeestä. Suurella vaivalla kokosi hän nämä eri määräykset sopusointuiseksi kokonaisuudeksi, jonka hän aikoi julkaista kristittyjen luettavaksi.

Hän työskenteli vielä kahdeksan aikaan illalla, kirjotellen pienille neliskulmaisille paperiliuskoille, suuri kirja avattuna polvillaan, kun rouva Magloire tapansa mukaan tuli huoneeseen hakemaan hopeaista pöytäkalustoa vuoteen läheisestä kaapista. Hetkisen jälkeenpäin tunsu piispa, että pöytä oli katettu ja että hänen sisarensa jo odotti, sulki kirjansa, nousi työpöytänsä äärestä ja astui ruokasaliin.

Ruokasali oli pitkulainen, takalla varustettu huone, jonka ovi aukeni kadulle, kuten olemme jo maininneet, ja akkuna puutarhaan.

Rouva Magloire viimeisteli todellakin pöydän kattamista.

Siinä puuhatessaan ja askarrellessaan puheli hän herkeämättä neiti Baptistinen kanssa.

Lamppu paloi pöydällä; pöytä oli lähellä takkaa, missä loimusi iloinen tuli.

On sangen helppoa muodostaa itselleen kuva näistä kahdesta naisesta, jotka olivat molemmat ehtineet jo ohi kuudenkymmenen: rouva Magloire lyhytkasvuinen, lihava vilkas; neiti Baptistine hiljainen, hoikka, hento, veljeänsä hiukan pitempi, päällään tummanruskea silkkipuku, jonka väri oli 1806 muotia, jonka hän siihen aikaan oli ostanut Pariisista ja joka kesti yhä. Käyttääksemme yleisiä puheenparsia, joilla on se ansio, että ne yhdellä sanalla ilmaisevat käsitteen, mitä tuskin kokonainen sivu riittäisi kuvaamaan, näytti rouva Magloire *talonpoikaisvaimolta* ja neiti Baptistine *säätyläisnaiselta*. Rouva Magloirella oli valkea, torville röyhelletty myssy päässä, kaulassa samettinauhainen kultakoriste, ainoa naisellinen koriste, mitä ylimalkaan löytyi talossa, hohtavan valkea kaulavaate ruskeasta villakankaasta valmistetun, leveillä, lyhyillä hihoilla varustetun puvun päällä, vihreällä nauhalla vyötäisille sidottu esiliina punaisen ja vihreän ruudullisesta pumpulikankaasta, jonka rintalappu oli yläkulmistaan kahdella neulalla kiinnitetty pukuun, jalassa tukevat

puolikengät ja keltaiset sukat, aivan niinkuin Marseillen naisilla. Neiti Baptistinen puku oli leikattu 1806 mallin mukaan, lyhyine uumineen, ahtaine liiveineen, olkapussihioineen, kaistoineen ja nappeineen. Harmaat hiuksensa kätki hän käherretyn tekotukan alle. Rouva Magloire näytti älykkäältä, vilkkaalta ja hyväsydämiseltä; hänen erilaisiksi lasehtineet suupielensä ja hänen ylähuulensa, joka oli alahuulta koko joukon paksumpi, loi hänen kasvoilleen jonkunlaisen äkeän, käskävän ilmeen. Kun hänen ylhäisyytensä oli vaiti, puheli hän hänelle rivakasti, puolittain kunnioittaen, puolittain vapaasti; mutta heti kun hänen ylhäisyytensä oli sanonut sanansa, totteli hän kuten olemme nähneet ehdottomasti, kuten neiti Baptistinekin. Neiti Baptistine ei edes puhunut. Hän tyytyi vain tottelemaan ja myöntämään. Nuorenaakaan ei hän ollut kaunis; hänellä oli suuret, siniset, ulkonevat silmät, nenä pitkä ja kaareva. Mutta hänen kasvonsa, koko hänen olemuksensa henki — sen olemme jo alussa maininneet — sanomatonta hyvyyttä. Hän oli ainakin ollut tavattoman lempeä ja hyväsydäminen; mutta usko, toivo ja rakkaus, nämä kolme hyvettä, jotka suloisesti sydäntä lämmittävät, olivat vähitellen kohottaneet tämän lempeyden aina pyhyiden rajoille asti. Luonto oli tehnyt hänestä viattoman karitsan, uskonto teki hänestä enkelin. Hurskas neitsyt-parka! Hiljainen, haihtunut muisto!

Neiti Baptistine kertoi myöhemmin niin usein, mitä tuona iltana tapahtui piispan asunnossa, että monet vielä elävät henkilöt muistavat pienimmätkin yksityisseikat.

Piispan astuessa huoneeseen jutteli rouva Magloire jotenkin innokkaasti. Hän selitti neidille erästä asiaa, joka oli piispallekin hyvin tuttu ja johon hän oli tottunut. Oli kysymys pääoven säpistä.

Selvisi, että rouva Magloire oli illallisostoksilla käydessään kuullut kaikkialla kummia kerrottavan. Puhuttiin jostain epäilyttävän näköisestä maankiertäjästä; tiedettiin, että muuan suuresti epäiltävä kulkuri oli saapunut kaupunkiin, missä hän varmasti vielä nytkin oleskeli, ja myönnettiin mahdolliseksi, että niillä ihmisillä, jotka rohkenevat myöhään liikusella ulkona tänä yönä, tulisi olemaan sangen vastenmielisiä kohtauksia. Rouva Magloire selvitti myöskin, että poliisilaitos oli kovin kurjassa kunnossa, koska maaherra ja pormestari eivät olleet paraita ystäviä, vaan kokivat vahingoittaa toinen toistaan kaikenlaisilla tapahtumilla. Niin muodoin oli viisasten ihmisten itsensä toimitettava poliisin virkaa ja suojeltava itseään hyvin, sekä huolellisesti lukottava, varustettava ja vahvistettava talonsa ja *etenkin oli tarkasti suljettava kaikki ovet.*

Rouva Magloire pani painoa tälle viimeiselle lauseelle. Mutta piispa oli tullut kylmänpuoleisesta huoneestaan, istunut takan ääreen lämmittelemään, ja nyt ajatteli hän jo muita asioita. Hän ei tarttunut siihen voima-sanaan, jonka rouva Magloire oli

juuri singahuttanut. Rouva Magloire toisti huomautuksensa. Tahtoen tyydyttää rouva Magloirea veljeään loukkaamatta, rohkeni neiti Baptistine silloin arastellen sanoa:

"Veljeni, kuuletteko, mitä rouva Magloire sanoo?"

"Kuulin jotain hämärästi", vastasi piispa. Siirtäen hiukan tuoliaan, laskien molemmat kätensä polvilleen ja kohottaen vanhaa palvelijaansa kohti sydämelliset, lempeän leikilliset kasvonsa, joita tuli alhaalta päin valaisi, sanoi piispa sitte: "No mikä hätänä? Mitä sitten on tapahtunut? Uhkaako meitä sitten joku suuri vaara?"

Silloin alotti rouva Magloire juttunsa aivan alusta, lisäillen oheen yhtä ja toista, sitä itsekään huomaamatta. Näytti tosiaankin hyvin luultavalta, että muuan mustalainen, muuan maankulkija, jonkunlainen hirveä kerjäläinen oleskeli tätä nykyä kaupungissa. Hän oli käynyt pyytämässä asuntoa Jacquin Labarrelta, mutta tämä ei ollut ottanut häntä vastaan. Hänen oli nähty tulevan kaupunkiin Gassendin puistokatua pitkin ja maleksivan kaduilla illan hämärtyessä. Se oli sellainen pussiselkäinen, hirveän näköinen emäroisto.

"Oikeinko totta!" sanoi piispa. Tämä kysyvä huudahdus rohkaisi rouva Magloirea. Se näytti osottavan, että piispa joutuisi kohta hänkin kiihkoihinsa. Hän jatkoi voitonvarmana:

"Niin, niin, Teidän Ylhäisyytenne! Niin se on. Kyllä nyt tänä yönä kaupungilta hirveitä kuuluu. Kaikki sanovat niin. Ja kun se poliisilaitoskin on niin kurjassa kunnossa (tarpeellinen toistaminen). Eletään tällaisessa vuoristoseudussa, eikä ole yöllä edes lyhtyjä kaduilla! Pitäähän sitä uloskin mennä. Eihän sitä voi aina sisässäkään olla kuin hiiri loukossaan! Ja sen minä sanon, Teidän Ylhäisyytenne, ja neiti sanoo samoin — — —"

"Minä en sano mitään", keskeytti sisar. "Mitä veljeni tekee, on hyvin tehty".

Rouva Magloire jatkoi, aivan niinkuin ei häntä olisi kukaan vastustanutkaan:

"Me sanomme vain, ett'ei tämä talo ole ensinkään turvattu. Jos Teidän Ylhäisyytenne sallisi, menisin minä sanomaan lukkoseppä Paulin Museboisille, että hän tulisi korjaamaan nuo ränsistyneet ovitelkeet: siihen menee vain pari minuuttia, ja minä sanon, että lukkoja tarvitaan, Teidän Ylhäisyytenne, vaikk'ei sitten pitemmäksi aikaa kuin täksi yöksi. Sillä sanon minä senkin, että ovi, jonka kuka tahansa ohikulkija voi ulkoapäin avata säpistä, on kaikista kamalin kapine! Ja sitten kun Teidän Ylhäisyytenne aina vain sanoo: astukaa sisään, ja sitten vaikka ihan keskellä yötä tulisi, niin ei tarvitse Jumala nähköön edes lupaa pyytää..."

Siinä silmänräpäyksessä putosi ovelle voimakas isku.

"Astukaa sisään!" sanoi piispa.

3.

Ehdottoman tottelevaisuuden sankaruutta.

Ovi aukeni.

Se aukeni äkkiä, selko seljälleen, aivan niinkuin joku olisi sitä kiukuissaan ja voimainsa tiestä työntänyt.

Muuan mies astui sisään.

Tämän miehen tunnemme me jo. Se oli sama matkalainen, jonka äsken näimme harhailevan suojan haussa.

Hän astui yli kynnyksen, eteni askeleen, jättäen oven jälkeensä auki. Laukku hartioilla, keppi kädessä, silmissä yrmy, rohkea, uhmaileva, väsynyt ilme. Takan tuli heitti häneen valoa. Hän oli inhottavan näköinen. Se oli synkeä ilmestys.

Rouva Magloire ei kyennyt edes kirkaisemaan. Hän vain säpsähti kerran ja jäi sitten suu auki tuijottamaan.

Neiti Baptistine käännähti ympäri, huomasi huoneeseen tunkeutuvan miehen ja kohosi kauhistuneena puoliksi istualtaan, ja kääntäen päätään hitaasti takkaan päin jälleen, katseli hän sitten veljeänsä, ja hänen kasvoilleen palasi taas entinen tyyneys ja levollisuus.

Piispa kiinnitti mieheen rauhallisen katseensa.

Juuri kun hän oli avaamaisillaan suunsa, otaksuttavasti kysyäkseen vieraalta, mitä tämä halusi, nojasi mies molemmin käsin keppinsä päähän, katseli vuoroin vanhusta, vuoroin naisia, ja odottamatta piispan sanoja alkoi hän kovalla äänellä:

"Seikka on seuraava. Nimeni on Jean Valjean. Olen ollut kaleeriorjana. Olen viettänyt yhdeksäntoista vuotta kaleeriorjain vankilassa. Neljä päivää sitten pääsin vapaaksi, ja nyt olen matkalla määränpäähäni, Pontarlieriin. Olen kävellyt neljä päivää Toulonista lähtien. Tänään olen kulkenut jalkaisin kaksitoista lieutä. Saapuessani tänä iltana näille seuduille, menin erääseen majataloon, mutta sieltä ajoivat ne minut pois keltaisen passini takia, jota olin käynyt näyttämässä kaupungintalolla. Niin piti. Menin toiseen majataloon. Minulle sanottiin: Mene tiehesi! niin yhden luona kuin toisenkin. Kukaan ei ole tahtonut antaa minulle suojaa. Kolkutin vankilankin ovelle, portinvartija ei päästänyt minua sisään. Yritin koiran koppiin. Koira puri minua ja ajoi minut pois, aivan niinkuin olisi sekin ollut ihminen. Melkein luulisi sen tietäneen, kuka olin. Menin

kedoille, nukkuakseni paljaan taivaan alla. Siellä ei taivasta näkynyt. Ajattelin, että siitä rupeaa pian satamaan ja ett'ei ole armollista Jumalaa, joka sateen estäisi, ja niin palasin kaupunkiin takaisin, löytääkseni edes jonkun porttikäytävän. Tuolla torin laidassa heittäysin kivelle maata, muuan hyvä ihminen näytti minulle Teidän taloanne ja sanoi: Kolkuta tuolle ovelle. Ja minä kolkutin. Mikä se on tämä paikka? Onko tämä majatalo? Minulla on rahaa. Koko omaisuuteni. Satayhdeksän frangia viisitoista souta, jotka olen työlläni kaleeriorjain vankilassa yhdeksänätoista vuotena ansainnut. Minä maksan kulunkini. Mitä se minun varoissani tuntuu? Minullahan on rahaa. Olen lopen uupunut, kaksitoista lieutä jalkaisin, minun on kovin nälkä. Sallitteko minun jäävän?"

"Rouva Magloire", sanoi piispa. "Te katatte yhdelle hengelle lisää".

Mies eteni kolmen askeleen verran ja lähenei lamppua, joka oli pöydällä. —

"Ajatelkaahan", jatkoi hän, aivan niinkuin hän ei olisi oikein ymmärtänyt. "Ajatelkaahan ensin. Kuulitteko, mitä sanoin? Minä olen entinen kaleeriorja. Entinen rangaistusvanki. Tulen suoraan kaleereilta." — Hän veti taskustaan suuren keltaisen paperin ja kiersi sen auki. — "Tuossa passini. Keltainen kuten näette. Sillä on voima ajaa minut kaikkialta pois, mihin päädynkin. Haluatteko lukea? Kyllä minäkin osaan lukea. Opin vankilassa. Siellä on koulu niille, jotka oppia haluavat. Katsokaahan mitä on passiini kirjoitettu: Jean Valjean, vapautettu rangaistusvanki, kotoisin ... siitä ette huoli välittää ... ollut yhdeksänätoista vuotta kaleeriorjain vankilassa. Viisi vuotta murtovarkaudesta. Neljätoista vuotta neljä kertaa uudistetusta pako-yrityksestä. Tämä mies on 'hyvin vaarallinen'. — Kas siinä! Kaikki ovat heittäneet minut pellolle. Tahdotteko Te ottaa minut vastaan, Te? Onko tämä majatalo? Tahdotteko antaa minulle ruokaa ja yösijan? Onko Teillä tallia?"

"Rouva Magloire", sanoi piispa. "Te panette puhtaat lakanat vuodekammion sänkyyn".

Me olemme jo selittäneet, mitä laatua oli molempain naisten tottelevaisuus.

Rouva Magloire lähti täyttämään näitä määräyksiä.

Piispa kääntyi miehen puoleen.

"Herra, tulkaahan istumaan ja lämmittelemään. Käymme heti kohta illalliselle, ja vuoteenne valmistetaan sillä välin kun Te syötte".

Silloin käsitti mies kaikki. Hänen kasvojensa tähän asti niin synkeä ja kova ilme osotti nyt hämmästystä, epäilystä, iloa ja muuttui kummallisesti. Hän sopersi kuin mielenvikainen:

"Tottako? Mitä? Te pidätte minut? Te ette aja minua pois? Rangaistusvankia! Te sanotte minua *herraksi!* Te ette sinuttele minua? Ette sano: 'Mene tiehesi, koira!' Kuten mulle

aina sanotaan. Luulin niin varmasti, että Tekin ajaisitte minut pois. Siksi sanoinkin heti, kuka olen. Oi tuota kunnon naista, joka minut tänne neuvoi! Saan syödä illallista! Saan vuoteen patjoineen ja lakanoineen! Kuten muutkin ihmiset! Vuoteen! Yhdeksäntoista ajastaikaan en ole vuoteessa nukkunut! Te sallitte siis tosiaankin minun jäävän! Te olette hyviä ihmisiä! Muuten, onhan minulla rahaa. Kyllä minä maksan. Suokaa anteeksi, herra majatalon isäntä, mikä on nimenne? Maksan, mitä vaan vaaditte. Te olette kunnon mies. Tehän olette majatalon isäntä, eikö niin?"

"Minä olen pappi", sanoi piispa, "ja asun tässä".

"Pappi", jatkoi mies. "Kunnon ihminen papiksi! Siis ette Te pyydä minulta rahaa? Kirkkoherrako, vai? Tuon suuren kirkon rovastiko? Tosiaankin, miten olenkaan tyhmä! kun en huomannut patalakkianne".

Yhä puhuessaan oli hän laskenut laukkunsa ja keppinsä nurkkaan, pistänyt passin takaisin taskuunsa ja istuutunut. Neiti Baptistine katseli häntä lempein silmin. Hän jatkoi:

"Te olette ihmisellinen, herra rovasti, Te ette halveksi ketään. Te olette oikein pappien pappi. Siis ette välitä siitä, että maksan?"

"En", sanoi piispa, "pitäkää rahanne. Kuinka paljon Teillä on? Sanoitteko, että satayhdeksän frangia?"

"Ja viisitoista souta", lisäsi mies.

"Satayhdeksän frangia viisitoista souta. Ja kuinka kauvan Teiltä on mennyt aikaa tuon summan ansaitsemiseen?"

"Yhdeksäntoista vuotta".

"Yhdeksäntoista vuotta!"

Piispa huokasi raskaasti.

Mies jatkoi: "Minulla on vielä kaikki rahani jäljellä. Neljässä päivässä en ole kuluttanut muuta kuin ne kaksikymmentäviisi souta, jotka ansaitsin kuormavaunuja tyhjentämällä Grassessa. Koska Te olette kirkon miehiä, niin ilmoitan Teille, että meillä oli saarnaaja myös siellä vankilassa. Ja sitten erään kerran näin piispankin, Hänen Ylhäisyytensä, niinkuin ne sitä nimittävät. Se oli Majoren piispa ja Marseillessa minä hänet näin. Hän on kaikkien rovastienkin rovasti. Suokaa anteeksi, jos sanoin tämän pahasti, minulle ne ovat näet niin kaukaisia asioita! Ymmärrättehän, että mitä ne minunlaiseni! — Hän toimitti messua keskellä vankilaa, alttarilla, hänellä oli jokin sellainen suipokas kultakapine päässään. Auringon paisteessa se kimalteli. Me

olimme riveissä, kolmella puolella, kanuunat, sytyttimet valmiina, vastapäätä meitä. Emme nähneet kunnolla. Hän puhuikin jotain, mutta hän oli liian alhaalla siellä, emme me oikein kuulleetkaan. Sellainen se on piispa".

Hänen puhuessaan oli piispa mennyt sulkemaan oven, joka oli jäänyt selko seljälleen.

Rouva Magloire palasi. Hän toi yhdet pöytäkalut lisää tullessaan ja pani ne pöydälle.

"Rouva Magloire", sanoi piispa, "asettakaa vieraamme paikka mahdollisimman lähelle tulta". — Ja kääntyen miehen puoleen: "Yötuuli puhaltaa koleasti Alpeilla. Teidän on kai vilu, herra?"

Joka kerta kun hän lausui tuon sanan *herra* lempeän vakavalla ja ystävällisellä äänellään, levisi miehen kasvoille kirkas ilme. Nimittää entistä rangaistusvankia *herraksi* on samaa kuin ojentaa lasi vettä *Medusan* haaksirikkoiselle. Häpeän sortama janoaa arvonantoa.

"Tuo lamppupa nyt vasta huonosti valaisee", sanoi piispa.

Rouva Magloire ymmärsi ja lähti heti hakemaan hänen ylhäisyytensä makuukamarin takaosalta kaksi hopeaista kynttilänjalkaa ja asetti ne sytytettyinä pöydälle.

"Herra rovasti", sanoi mies, "Te olette hyvä. Te ette halveksi ketään. Te otatte minut taloonne. Te sytytätte vahakynttilänne minun tähteni. Enkä minä ole kuitenkaan salannut Teiltä, mistä tulen, ja että olen onneton ihminen".

Piispa, istuessaan siinä hänen vieressään, tarttui kevyesti hänen käteensä. "Ei Teidän olisi tarvinnut sanoa minulle, kuka olette. Tämä talo ei ole minun: tämä on Jeesuksen Kristuksen talo. Tämä ovi ei kysy siltä, joka sisään astuu, onko hänellä nimeä vai onko hänellä kärsimystä. Te kärsitte. Teidän on nälkä ja vilu. Olkaa tervetullut. Ja minua älkää kiittäkö, älkää sanoko, että minä Teidät otan kotiini. Kukaan ei ole täällä kotonaan, paitsi se, joka turvapaikkaa tarvitsee. Tämän sanon minä Teille, ohikulkijalle. Te olette täällä enemmän kotonanne kuin minä. Kaikki mitä täällä on, se on Teidän. Miksi olisi minun tarvis tietää Teidän nimenne? Sillä ennenkuin Te sen minulle sanoittekaan, oli Teillä jo yksi nimi, jonka minä tiesin".

Miehen silmät kuvastivat suurta hämmästyä.

"Tottako? Te tiesitte siis nimeni?"

"Niin", vastasi piispa, "Teidän nimenne on minun veljeni".

"Kuulkaahan, herra rovasti!" huudahti mies. "Minun oli kovin nälkä, kun tulin tänne. Mutta Te olette niin hyvä, että nyt se on hävinnyt, en tiedä itsekään miten".

Piispa katseli häntä ja sanoi:

"Oletteko Te paljon kärsinyt?"

"Ah! Punainen mekko, rautapuntit jaloissa, puulava nukkua, kuumuutta, kylmyyttä, työtä, kaleerin soutua, kepin iskuja! Kaksinkertaiset kahleet vähimmästäkin syystä. Pimeätä koppia vähimmästäkin sanasta. Kahleissa vaan, vaikka kuolonkipeänä makaisit. Koirat, koirat ovat paljon onnellisempia! Yhdeksäntoista vuotta! Olen neljänkymmenenkuuden vanha. Nyt on minulla keltainen passi. Siinä se".

"Niin, niin" puuttui puheeseen piispa. "Te tulette murheen paikasta. Kuulkaahan. Taivaassa on oleva suurempi ilo yhden katuvaisten syntisen kyneleisistä kasvoista kuin sadan vanhurskaan valkoisesta puvusta. Jos Te palaatte siitä kärsimyksen paikasta ihmisiä vihaavin, katkerin ajatuksin, niin ansaitsette Te sääliä. Jos Te palaatte sieltä sydän täynnä lempeitä rauhan ja hyvänsuonnin ajatuksia, olette Te meitä kaikkia parempi".

Sillä välin oli rouva Magloire tuonut illallisruuat pöydälle. Vedestä, öljystä, leivästä ja suolasta valmistettua lientä, hiukan silavaa, palanen lampaanlihaa, viikunoita, tuoretta juustoa ja suuri rukihiinen leipä. Rouva Magloire oli tähän piispan jokapäiväiseen ateriaan omasta ehdostaan lisännyt pullon vanhaa Mauves-viiniä.

Piispan kasvot saivat äkkiä tuon vierasvaraisille ihmisille ominaisen iloisen ilmeen ja hän sanoi reippaasti: "Pöytään!" — Niinkuin hänen oli tapana silloin, kun joku vieras aterioi hänen kanssaan, istutti hän nytkin miehen oikealle puolelleen. Täysin tyynenä ja aivan kuin tavallisissa oloissa asettui neiti Baptistine hänen vasemmalleen.

Piispa lausui ruokasiunauksen ja jakoi sitten itse liemen tapansa mukaan. Mies alkoi syödä ahneesti.

Äkkiä sanoi piispa:

"Mutta minusta tuntuu tältä pöydältä jotain puuttuvan".

Rouva Magloire ei tosiaankaan ollut ottanut esille muuta kuin nuo välttämättömät kolme pöytäkalustoa. Mutta talon tapoihinhan kuului, että silloin kun piispalla oli vieraita aterialla, asetettiin esille kuudet hopeaiset pöytäkalut. Viaton huvitus! Tämä vieno ylellisyyden varjo oli jonkunlaista viehättävää lapsellisuutta tässä hiljaisessa, vakavassa talossa, jossa köyhyys oli kohotettu kunniasijalle.

Rouva Magloire ymmärsi huomautuksen ja lähti sanaakaan sanomatta; hetkistä myöhemmin loisti nuo piispan kaipaamat kolme pöytäkalustoa valkealla liinalla, kauniisti järjestettyinä kunkin aterioijan kohdalle.

4.

Tarkkoja tietoja Pontarlierin juustokeittiöistä.

Antaaksemme nyt selvän käsityksen siitä, mitä tuossa pöydässä tapahtui, on meidän parasta jäljentää tähän kohtia neiti Baptistinen kirjeestä rouva de Boischevronille, missä rangaistusvangin ja piispan keskustelu esitetään teeskentelemättömällä tarkkuudella:

"— — — Tämä mies ei kiinnittänyt huomiota keneenkään. Hän söi nälkää nähneen ahneudella. Mutta illallisen jälkeen sanoi hän:

"Herra hyvän Jumalan sielunpaimen, kaikki tämä on aivan liiankin hyvää minulle, mutta täytyy sanoakseni, että nuo kuormankuljettajat, jotka eivät sallineet minun syövän seurassaan, pitävät lihavampia päiviä kuin Te'.

"Meidän kesken sanoen: tuo huomautus loukkasi minua hiukan. Veljeni vastasi:

"Onpa heillä raskaampi työkin'.

"Eipä niinkään', väitti mies, 'heillä on vaan enemmän rahaa. Te olette köyhä, näen sen kyllä. Ettekä Te ehkä ole rovastikaan. Oletteko todellakin rovasti? Sepä se! Jos laupias Jumala vähänkään harrastaisi oikeutta, pitäisi Teidän oleman rovastin'.

"Laupias Jumala ei ole vain oikeutta harrastava, Hän on muutakin', sanoi veljeni.

"Hetkistä myöhemmin lisäsi hän:

"Herra Jean Valjean, Pontarlieriinkö Te menette?'

"On pakko mennä'.

"Jotenkin näin luulen miehen sanoneen. Sitten hän jatkoi:

"Minun täytyy olla matkalla huomenna päivän koittaessa. On aika rasittavaa kävellä. Jos yöt ovat kylmät, niin ovat päivät sitä kuumemmat'.

"Te olette matkalla hyvälle seudulle, sanoi veljeni. 'Vallankumouksen tapahtuessa suistui meidän perheemme perikatoon, minä pakenin Franche-Comtéhen ja elin siellä muutamia aikoja kätteni työllä. Minulla oli halua ja tahtoa. Löysin sopivaa tointa. Ja valitsemisen varaakin oli. Siellä on näet paperitehtaita, nahkatehtaita, viinapolttimoita, suuria kellotehtaita, terästehtaita, kuparitehtaita, ainakin

kaksikymmentä rautasulattoa, joista neljä erikoisen huomattavaa Lodsissa, Châtillonissa, Audincourtissa ja Beuressä...'

"En luule erehtyvänäi; juuri nämä nimet kai veljeni mainitsi. Sitten hän keskeytti puheensa ja kääntyi minun puoleeni:

"Rakas sisar, eikö meillä ole sukulaisia niillä seuduin?"

"Minä vastasin:

"Kyllä meillä siellä oli muutamia, esim. herra de Lucenet, joka oli Pontarlierin teiden ja siltojen ylitarkastajana vanhan hallituksen aikoina'.

"Niinpä niin', puuttui jälleen puhumaan veljeni, 'mutta v. 1793 ei ollut enää sukulaisia; silloin sai turvautua käsiinsä. Minä tein työtä. Siellä on siellä Pontarlierin seuduilla, minne Te, herra Valjean, nyt menette, muuan ijänikuinen, viehättävä teollisuuden haara, juustonvalmistus niin kutsutuissa juustokeittiöissä'.

"Ja nyt ryhtyi veljeni, aina vain houkutellen miestä syömään, selittämään hänelle perinpohjaisesti Pontarlierin juustokeittiöitä; että niitä on kahta lajia: *suurkeittiöt* rikkailla, niillä, joilla on neljäkymmentä, viisikymmentä lehmää ja jotka valmistavat seitsemän, kahdeksan tuhatta juustoa kesässä; *osuuskeittiöt* köyhillä, s.t.s. keskivuoriston talonpojilla, jotka liittyvät lehmineen yhtiöön ja tasaavat tuotteet. He palkkaavat juustonvalmistajan, jota he nimittävät *gruriniiksi*, juustomestariksi. Tämä juustomestari ottaa osakkaiden maidon kolmasti päivässä vastaan ja merkitsee määrät kaksi-osaiseen pykäläpuuhun. Huhtikuun loppupuolella alkaa juustokeittiössä työ; kesäkuun keskipaikkeilla ajavat juustonvalmistajat lehmänsä vuoristoon'.

"Mies virkistyi aterioidessaan. Veljeni houkutteli häntä ahkerasti juomaan hyvää Mauves-viiniä, jota hän itse ei juo, koska se hänen sanojensa mukaan on liian kallista viiniä. Veljeni selitteli miehelle kaikkia näitä yksityiskohtia tuolla kepeällä iloisuudella, jonka tunnette, sirottaen sinne tänne puheeseensa huomaavia lauseita minullekin. Hän innostui usein kuvaamaan juustomestarin hyvää asemaa, aivan niinkuin olisi toivonut miehen ymmärtävän viittauksen ilman suoranaisia, kiusauksellisia neuvoja, että hänelle siellä olisi mainio turvapaikka. Eräs seikka minua liikutti. Tämä mies oli sellainen kuin olen Teille kertonut. Mutta ei aterian aikana eikä koko iltanakaan veljeni lausunut ainoatakaan sanaa — paitsi niitä paria sanaa Jeesusesta miehen sisään tullessa, joka olisi voinut muistuttaa miehelle, kuka hän oli, tai ilmaista hänelle, kuka oli veljeni. Ja kuitenkin näytti tilaisuus niin mainiolta pitää pieni saarna ja koettaa piispan vaikutusvaltaa entiseen kaleeriorjaan, jotta käynnistä jäisi jotakin jälkeä. Jostakin toisesta olisi varmaankin hetki näyttänyt varsin sopivalta, nyt kun tällainen

kurja oli siinä vallan käsillä, ravita hänen sieluaan samalla kertaa kuin hänen ruumistaankin, nuhdella ja neuvoa häntä kaiken pyhän nimessä, tai myöskin hiukan säälitellä häntä ja kehottaa käyttäytymään paremmin tulevaisuudessa. Mutta veljeni ei edes kysynyt häneltä, mistä hän on kotoisin tai millainen oli hänen elämäntarinansa. Sillä hänen elämäntarinansa sisältää myös hänen rikoksensa, ja minun veljeni näytti välttävän kaikkea, joka voisi hänelle sitä muistuttaa. Niinpä puhuessaan Pontarlieren vuoristolaisista, jotka *työskentelevät rauhaisasti niin lähellä taivasta ja jotka ovat onnellisia, koska ovat viattomia*, pysähtyi hän äkkiä, ikäänkuin peljäten, että tässä hänen varomattomasti lausumassaan sanassa oli jotakin, joka olisi voinut loukata miestä. Kotvan mietittyäni luulen ymmärtäneeni, mitä liikkui veljeni sydämessä. Hän ajatteli varmaankin, että tämän miehen, tämän Jean Valjeenin mielessä asuu liiankin selvänä koko hänen kurjuutensa, että olisi parasta koettaa sitä hänen ajatuksistaan haihduttaa ja kohtelemalla häntä niinkuin muitakin saada häntä uskomaan, vaikkapa vain hetkiseksi, että hän oli kunniallinen ihminen kuten muutkin. Eikö tässä kuvastu ihana käsitys kristillisestä rakkaudesta? Eikö ole, hyvä rouva, jotakin todella ylevää ja jaloa tässä hienotunteisuudessa, joka ei ryhdy jyriseviin nuhdepuheisiin, siveyssaarnoihin ja viittauksiin? Ja jos ihmisellä on joku kipeä kohta, eikö ole paras laupeuden osotus olla kokonaan siihen kajoamatta? Tämä näytti minusta olleen veljeni sisäisin ajatus. Olipa asian laita miten tahansa, sen voin kuitenkin sanoa, että mitkä hänen ajatuksensa lienevätkään olleet, ei hän niitä mitenkään ilmaissut, ei edes minulle. Hän oli kiireestä kantapäähän sama mies kuin joka ilta ennen ja hän aterioi tämän Jean Valjeenin seurassa samanlaisena ja samalla tapaa kuin olisi hän aterioinut Gédéon-rovastin tai seurakunnan sielunpaimenen kanssa.

"Illallisen lopulla, kun jo olimme viikunoissa, koputettiin ovelle. Sieltä tuli Gerbaudin vaimo pikku palleroinen sylissä. Veljeni suuteli lasta otsalle, lainasi minulta 15 souta, jotka sattuivat olemaan taskussani, ja antoi ne Gerbaudin vaimolle. Mies ei tällä välin näyttänyt suuria välittävän mistään. Hän ei enää puhunut ja oli kovin väsyneen näköinen. Kun vanha Gerbaud-raukka oli poistunut, lausui veljeni siunauksen, kääntyi sitten miehen puoleen ja sanoi: 'Te kaipaatte jo varmaankin kovasti vuodettanne'. Rouva Magloire korjasi kiireesti pöydän. Ymmärsin, että meidän tuli poistua, jotta matkamies pääsisi nukkumaan, ja niin nousimme molemmat kerrokseemme. Hiukkaista myöhemmin lähetin kuitenkin rouva Magloiren viemään vieraamme peitteeksi vielä Foret-Noiren vuohentaljan, joka oli huoneessani. Yöt ovat jäätävän kylmiä ja se lämmittää mainiosti. On tosiaankin vahinko, että talja on niin vanha; vallan kaikki karvat lähtevät. Veljeni osti sen ollessaan Saksassa,

Tottlingenissa, lähellä Tonavan lähteitä, samoin kuin sen norsunluupäisen veitsenkin, jota käytän syödessäni.

"Rouva Magloire tuli ylös taas melkein heti, me rukoilimme Jumalaa siinä entisessä vierashuoneessa, missä nyt vaatteita kuivataan, ja sitten me menimme kammioihimme kumpainenkin sanaakaan virkkamatta toisillemme".

5.

Yön rauha.

Toivotettuaan sisarelleen hyvää yötä, otti hänen ylhäisyytensä Bienvenu pöydältä hopeaiset kynttilänjalat, antoi toisen niistä vieraalleen ja sanoi:

"Herra, opastan Teidät huoneeseen".

Mies seurasi häntä.

Kuten olemme jo edellä huomauttaneet, oli huoneusto jaettu sillä tavoin, että voidakseen päästä rukoushuoneeseen, missä vuodekammio oli, tai tullakseen sieltä pois, täytyi kulkea piispan makuukamarin läpi.

Samassa hetkessä kun he kulkivat tämän huoneen läpi, asetteli rouva Magloire paraillaan hopeakaluja vuoteen lähellä olevaan kaappiin. Se oli hänen viimeinen tehtävänsä joka ilta ennen maata menoa.

Piispa majotti vieraansa kammioon. Valkea, puhdas vuode oli sinne laitettu. Mies laski kynttilänsä pienelle pöydälle.

"Kas niin", sanoi piispa, "nukkukaa makeasti ennen lähtöänne. Huomen aamulla juotte Te kupin lemmiemme maitoa, aivan vastalypsettyä".

"Kiitos, herra rovasti", sanoi mies.

Tuskin oli hän lausunut nämä rauhalliset, sävyisät sanat, kun hänessä äkkiä, ilman väli-asteita tapahtui kummallinen muutos, muutos, joka olisi jäätävällä kauhulla täyttänyt molemmat hurskaat naiset, jos he olisivat sen nähneet. Tänä päivänäkään emme vielä osaa ymmärtää, mikä häneen iski tuona hetkenä. Tahtoiko hän varottaa tai tahtoiko hän uhata? Totteliko hän vain jonkunlaista hämärää, vaistomaista mielenliikuntaa, jota hän ei itsekään ymmärtänyt? Hän käännähti äkkiä vanhukseen päin, pani käsivartensa ristiin rinnalle ja huudahti käheällä äänellä, tuijottaen isäntäänsä villein katsein:

"Vai niin! Oikeinko todella! Te laitatte minut tänne, niin lähelle itseänne!"

Hän vaikeni ja lisäsi sitten taas, nauraen hirviömäistä nauruaan:

"Oletteko miettinyt tarkkaan? Kuka Teille takaa, ett'en ole ennenkin murhia tehnyt?"

Piispa vastasi:

"Se on hyvän Jumalan asia".

Juhlallisesti ja liikuttaen huuliaan niin kuin se, joka rukoilee tai joka puhuu itsekseen, kohotti hän sitten oikean kätensä kaksi sormea ja siunasi miestä, joka ei notkistanut polviensa, ja meni sitten päätään kääntämättä, taakseen katsahtamatta omaan huoneeseensa.

Kun vuodekammiossa oli asukkaita, peitti suuri, poikki huoneen pingotettu sarsikankainen uudin alttarin. Kulkiessaan tämän uutimen ohi polvistui piispa ja rukoili hetken.

Vähää myöhemmin oli hän jo puutarhassaan, kävellen, haaveksien, mietiskellen, sielu ja ajatus kokonaan vajonneina niihin suuriin, salaperäisiin asioihin, joita Jumala öisin näyttää avoimille silmille.

Mies puolestaan oli todellakin niin väsyksissä, ett'ei hän käyttänyt edes hyviä valkeita lakanoitaan. Hän sammutti kynttilän sieraimellaan vankien tapaan ja vaipui vaatteissaan vuoteelle, mihin hän heti sikeästi nukahti.

Kello löi keski-yötä, kun piispa vihdoin palasi puutarhasta huoneeseensa.

Hetkistä myöhemmin oli pieni talo kokonaan vaipunut unen helmoihin.

6.

Jean Valjean.

Keskellä yötä heräsi Jean Valjean.

Jean Valjean oli köyhästä talonpoikaisperheestä Brien tienoilta. Lapsuudessaan ei hän ollut oppinut lukemaan. Miehen ikään päästyään joutui hän metsätöihin Faverollesiin. Hänen äitinsä nimi oli Jeanne Mathieu; hänen isänsä nimi oli Jean Valjean tai Vlajean, kaiketi pilkkanimi alkuaan ja lyhennys sanoista *Voilà Jean*.^[30]

Jean Valjean oli luonteeltaan mietiskelevä, olematta kuitenkaan synkkämielinen, mikä on ominaista tunteikkaille luonteille. Mutta ylimalkaan näytti Jean Valjean ainakin ulkomuodoltaan jotenkin nukkuvalta ja vähäpätöiseltä. Hän oli jo hyvin nuorella iällä kadottanut isänsä ja äitinsä. Hänen äitinsä kuoli huonosti hoidettuun maitokuumeeseen. Isä, puiden karsija kuten hänkin, oli pudonnut puusta ja kuollut.

Jean Valjeanille ei ollut jäänyt muita omaisia kuin muuan häntä vanhempi sisar, leski, seitsemän lapsen, poikain ja tyttärien äiti. Tämä sisar kasvatti Jean Valjeania, niin kauvan kun hänen miehensä eli, toimitti hän nuorelle veljelleen asunnon ja ruuan. Mies kuoli. Vanhin noista seitsemästä lapsesta oli kahdeksan vuotias, nuorin vuoden vanha. Jean Valjean oli juuri täyttänyt kahdennenkymmenennenviidennen ikävuotensa. Hän astui perheenisän tilalle ja auttoi nyt vuorostaan sisartaan, joka oli hänet kasvattanut. Kaikki tämä tapahtui vallan luonnollisesti, ikäänkuin velvollisuutena, jonkunlaisella yrmypäisyydelläkin Jean Valjeanin puolelta. Näin kuluivat hänen nuoruutensa päivät ankarassa ja huonopalkkaisessa työssä. Milloinkaan ei hänen mainittu "mielitettyä" etsiskelevän. Hänellä ei ollut aikaa rakastua.

Illalla palasi hän väsyneenä kotiin ja söi liemensä sanomatta sanaakaan. Hänen sisarensa, äiti Jeanne, otti usein hänen vielä syödessään vadista parhaat palat, naudanlihamökyt, silava-viipaleet, kaalinsydämet, ja antoi ne lapsilleen. Hän söi vaan, kumarassa pöydän päällä, pää melkein liemessä kiinni, pitkäin hiustensa valuessa vadin ympärille ja peittäessä hänen silmänsä, ei ollut näkevinään mitään eikä pannut vastaan. Faverollesissa asui lähellä Valjeanin mökkiä raitin toisella puolen muuan vuokraajavaimo, nimeltä Marie Claude. Tavallisesti aina nälkäiset Valjeanin lapset menivät joskus lainaamaan kannun maitoa Marie Claudelta muka äitinsä käskystä; maidon joivat he sitten riidellen ja tapellen jonkun pensasaidan takana tai jossain kujan kulmauksessa, ja niin ahneesti, että pikkutyötöt valuttivat sitä esiliinoilleen ja vaatteilleen. Jos äiti olisi saanut tietää tämän ilkitempun, olisi hän aika lailla kurittanut pikku vintiöitä. Tyly ja murjottava Jean Valjean maksoi äidin tietämättä Marie Clauden maitokannut, ja lapset jäivät rankaisematta.

Hän ansaitsi puiden karsimis-aikaan kahdeksantoista souta päivässä, sitten palkkautui hän elonkorjaajaksi, päiväläiseksi, talojen härkärengiksi, tavalliseksi työmieheksi. Hän teki kaikki, mitä vain voi. Hänen sisarensa uurasti myös puolestaan, mutta mikä siinä auttoi, kun oli seitsemän lasta niskoilla? Se oli surkeata joukkoa se, ja kurjuus kietoi ja puseri sen vähitellen syleilyynsä. Sattuipa ankara talvi. Jeanilla ei ollut työnansiota. Perheellä ei ollut leipää. Ei ollut leipää. Kirjaimellisesti. Seitsemän lasta.

Eräänä sunnuntai-iltana hankkiutui Maubert Isabeau, leipuri Faverollesissa, kirkkotorin varrella, nukkumaan, kun hän kuuli ankaran iskun kolahtavan myymälänsä rautaristikolla ja lasilla varustettuun akkunaan. Hän saapui juuri parahiksi paikalle, nähdäkseen käsivarren työntyvän ristikkoon ja lasiin nyrkillä isketystä reijästä sisään. Käsivarsi sieppasi leivän ja vei sen mennessään. Isabeau kiireen vilkkaa kadulle; varas

pakeni täyttä karkua; Isabeau juoksi hänen perässään ja sai hänet kiinni. Varas oli heittänyt leivän luotaan, mutta käsi oli vieläkin veressä. Se oli Jean Valjean.

Tämä tapahtui v. 1795. Jean Valjean joutui tuomioistuimen eteen "murtovarkaudesta yöllä asutussa talossa". Hänellä oli pyssy, jota hän käytteli erinomaisen taitavasti; hänessä oli hiukan salametsästäjän vikaa. Se pahensi hänen asiaansa.

Salametsästäjiä vastaan vallitsee laillinen ennakkoluulo. Salametsästäjä samoin kuin salakuljettajakaan ei ole rosvosta kovinkaan kaukana. Mutta sanokaamme tässä ohimennen, että pitkä on sentään vielä matka tämänlaisista ihmisistä kaupunkien inhottaviin murhamiehiin. Riistanvaras elelee metsissä, salakuljettaja elää vuoristossa tai merellä. Kaupungit synnyttävät raatelevia verenhimoisia ihmisiä, koska ne synnyttävät siveellisesti rappeutuneita ihmisiä. Vuoristo, meri, metsä, ne synnyttävät viljejä ihmisiä. Ne kehittävät kurjaa puolta, mutta useinkaan hävittämättä ihmisellistä puolta.

Jean Valjean havaittiin syylliseksi. Lakikirjan sanat olivat selvät. Niitä on meidän sivistyneessä yhteiskunnassamme kauheita hetkiä; ne ovat hetkiä, jolloin voimassa oleva rangaistusjärjestelmä julistaa ihmisen perikatoon tuomituksi. Mikä kamala hetki tuo, jolloin yhteiskunta pakenee kauvas ja hylkää auttamattoman turmion omaksi ajattelevan olennon! Jean Valjean tuomittiin viideksi vuodeksi kaleereihin.

22 päivä huhtikuuta 1796 juhliittiin Pariisissa Montenotten voittoa, jonka Italian armeijan johtava kenraali oli saavuttanut; tätä kenraalia kutsutaan Hallituskunnan tiedonannossa Viiden sadan neuvostolle 2 päivältä floreal-kuuta[31] vuonna IV Buona-Parteksi. Samana päivänä taottiin pitkä rautakahle Bicetressä. Jean Valjean kiinnitettiin yhtenä tähän kahleeseen. Muuan vanha vankilan ovenvartija, jolla nykyään on jo ikää lähes yhdeksänkymmentä vuotta, muistaa vielä vallan hyvin tuon onnettoman, joka raudotettiin neljännen ketjun päähän pihan pohjoisessa kulmassa. Hän istui maassa kuten muutkin. Hän ei näyttänyt oikein käsittävän tilaansa, ellei sen verran, että se oli kauhea. Mahdollisesti selvisi tämän tuiki tietämättömän miesraukan hämärissä ajatuksissa sekin seikka, että jotain tavatonta oli nyt tekeillä. Kun hänen päänsä takana ripein vasaraniskuun niitattiin hänen kaulakahleensa sokkanaulaa, itki hän, kyneleet olivat hänet tukahuttaa, ne estivät häntä puhumasta, hän kykeni vain silloin tällöin kertomaan: *Minä olin puiden karsijana Faverollesissa*. Sitten kohotti hän yhä nyhykkyttäen oikean kätensä ja antoi sen seitsemässä asteessa vaipua alemmaksi, aivan kuin koskettaisi hän seitsemää erikorkuista päätä, toista toisensa jälkeen, ja tästä liikkeestä saattoi arvata, että mitä hän oli tehnyt, sen oli hän tehnyt hankkiakseen ruokaa ja vaatteita seitsemälle pienelle lapselle.

Tuli lähtö Touloniin. Hän saapui sinne kahdenkymmenenseitsemän päivän matkustuksen jälkeen, vankivaunuissa, kahle kaulassa. Toulonissa puettiin hänet punaiseen mekkoon. Kaikki poistettiin, mikä oli ennen kuulunut hänen elämänsä, yksin nimikin. Hän ei ollut enää Jean Valjean. Hän oli numero 24601. Miten kävi sisaren? Miten kävi niiden seitsemän lapsen? Kuka siitä huolii! Miten käy jaloit tallatun viheriän vesan lehtien? Aina sama juttu. Nämä elävät olento-raukat, nämä Jumalan luomat hajosivat teille tietymättömille, ilman tukea ja turvaa, ilman ohjaajaa, kukin ehkä omalle taholleen; ja sitten vaipuivat he vähitellen tuohon jäätävään usvaan, minne turvatonten kohtalot häipyvät, pimeyden synkkiin kuiluihin, joihin niin moni onneton elämä katoaa ihmissuvun kurjan kulun jatkuessa. He poistuivat seudulta. Heidän kylänsä kirkontorni unohti heidät; heidän peltonsa rajakivi unohti heidät; ja oltuaan muutamia vuosia vankilassa unohti Jean Valjeankin heidät. Tässä sydämessä, jossa oli ollut haava, oli nyt arpi. Siinä kaikki. Tuskin kertaakaan koko sinä aikana, jonka hän vietti Toulonissa, kuuli hän puhuttavan sisarestaan. Se tapahtui luullakseni hänen vankeutensa neljännen vuoden lopulla. En tiedä enää, mitä tietä tuo tieto hänelle saapui. Muuan mies, joka oli tuntenut heidät kotikylässä, oli nähnyt hänen sisarensa. Hän oleskeli Pariisissa. Hän asui kurjan Geindre-kadun varrella, Saint-Sulpicen kirkon lähetyvillä. Hänellä oli enää luonaan vain yksi lapsi, pieni poika, nuorin sarjassa. Missä olivat nuo kuusi muuta? Hän ei ehkä tiennyt sitä itsekään. Joka aamu meni hän työhön erääseen kirjapainoon Sabot-kadun 3:ssa, missä hän oli taittajana ja nitojana. Paikalla täytyi olla kello kuudelta aamulla, talvisin siis jo paljoa ennen auringonnousua. Kirjapainon talossa oli koulu; tähän kouluun vei hän pienen, seitsenvuotisen poikansa. Mutta kun hänen piti mennä kirjapainoon jo kuudelta ja koulu avattiin vasta seitsemältä, täytyi lapsen odottaa tunnin verran pihalla ovien aukenemista; talvella siis tunti yön pimeydessä, paljaan taivaan alla. Lapsen ei sallittu tulla kirjapainoon, koska hän on siellä vaan vastuksina, kuten sanottiin. Työmiehet näkivät aamuisin ohikulkeissaan tuon pikku raukan kyyhöttävän katukiviyksellä, unenpöpperössä ja joskus nukahtaneenakin johonkin nurkkaan korinsa päälle kyyristyneenä. Kun sade valui virtoina, kävi erään vanhan portinvahti-vaimon lopulta sääliksi. Hän toi pienokaisen kurjaan koppiinsa, jossa ei löytynyt muuta kuin viheliäinen vuode, rukki ja pari puutuolia, ja lapsi nukkui nurkkaan, puseruen kissaa vastaan, jotta tulisi lämpimämpi. Kello seitsemältä aukeni koulu ja hän astui sisään. Näin kerrottiin Jean Valjeanille. Vain kerta hänelle asiasta puhuttiin; se oli silmänräpäys, välähdys, kuin äkkiä avattu akkuna näkemään niiden olentojen kohtaloa, joita hän oli rakastanut. Sitten kaikki sulkeutui jälleen. Hän ei enää kuullut mitään, eikä hän enää koskaan saanut heistä mitään tietää. Ei enää hiiskaustakaan kuulunut, hän ei nähnyt heitä enää koskaan, hän ei milloinkaan tavannut heitä, eivätkä he tämän surullisen tarinan varrella meidänkään näkyviimme palaja.

Tämän neljännen vuoden lopulla tuli Jean Valjeanin vuoro karata. Toverit auttoivat häntä, kuten on tapana tässä kurjuuden paikassa. Hän karkasi. Hän harhaili kaksi päivää vapaudessa pitkin maita, mikäli voimme vapaudesta puhua silloin kun on vainolainen kintereillä, kun täytyy pälyillä ympärilleen joka hetki, kun täytyy säpsähtää pienimmästäkin ryskeestä, kun täytyy peljätä kaikkea: taloa, josta savu nousee, ihmistä, joka osuu kulkemaan ohi, koiraa, joka haukkuu, hevosta, joka nelistää, tornikelloa, joka lyö tunnit, päivää, koska silloin näkee, yötä, koska silloin ei näe, tietä, polkua, pensasta, unta. Toisen päivän iltana saatiin hänet kiinni.

Kolmeenkymmeneenkuuteen tuntiin ei hän ollut syönyt eikä silmäänsä ummistanut. Merioikeus tuomitsi hänelle tästä rikoksesta kolme vuotta pitennystä; siis kahdeksan vuotta yhteensä. Kuudentena vuotena tuli jälleen hänen vuoronsa karata. Hän käytti tilaisuutta, mutta ei ehtinyt oikein valmistaa pakoaan. Hän oli kuitenkin jo myöhästynyt nimenhuudosta. Kanuuna laukaistiin ja yöllä löysivät vartiomiehet hänet piilostaan rakenteilla olevan laivan emäpuun alta. Hän teki vastarintaa vahtisotilaille, jotka yrittivät häntä vangita. Karkausyritys ja vastarinta. Tämä asianomaisen lakikirjan jo ennalta aavistama yhteys rangaistiin viidellä vuodella pitennettyä vankeusaikaa, joista kaksi vuotta kaksinkertaisissa kahleissa. Kolmetoista vuotta. Kymmenentenä vuotena tuli hänen vuoronsa taas; hän yritti jälleen. Hän ei onnistunut nytkään paremmin. Kolme vuotta tästä uudesta yrityksestä. Kuusitoista vuotta. Vihdoin taas, luullakseni kolmantenatoista vuotena, yritti hän viimeisen kerran ja joutui koreasti kiinni, nautittuaan neljä tuntia vapauden riemua. Kolme vuotta näistä neljästä tunnista. Yhdeksäntoista vuotta. Lokakuussa v. 1815 pääsi hän lopultakin kaleeri-orjain vankilasta, minne hän oli tullut v. 1796 siitä syystä, että oli särkenyt yhden ruudun ja ottanut omin lupinsa yhden leivän.

Sopiva paikka pienelle välihuomautukselle. Tutkiessaan rangaistus-kysymystä ja lain tuomioita, tapahtuu jo toisen kerran, että tämän kirjan tekijä huomaa leivän varastamisen siksi lähtökohdaksi, mistä ihmiselämä alkaa suistua perikatoonsa. Claude Kerjäläinen varasti leivän; Jean Valjean varasti leivän. Englannin tilasto todistaa, että neljään varkauteen viidestä on Lontoon kaupungissa välittömänä syynä ollut nälkä.

Jean Valjean oli tullut rangaistusvankilaan nyyhkyttäen, vapisten; hän poistui sieltä turtuneena, tunteettomana. Hän oli tullut sinne epätoivoon vaipuneena; hän poistui sieltä yön synkeys sydämessä.

Mitä oli tapahtunut tässä sielussa?

7.

Epätoivo.

Koettakaamme selvittää sitä.

Yhteiskunnan täytyy tällaisia seikkoja tarkastella, koska juuri se on niiden synnyttäjä.

Hän oli, kuten olemme sanoneet, tietämätön, oppimaton mies; mutta hän ei ollut lainkaan tyhmä. Luonnollisen, terveen järjen valo loisti hänen mielessään.

Onnettomuus, jolla on oma kirkkautensa silläkin, hehkutti lisää sitä valonkipinää, joka jo entuudestaan liekehti tässä sielussa. Kepin iskujen mäikyessä, kahleen painaessa, pimeän kopin syvyyksissä, väsymyksen näännyttämänä, vankilan hehkuvan auringon alla, kovaosaisten kurjalla puuvuoteella pakeni hän omaantuntoonsa ja mietti.

Hän laati itselleen tuomioistuimen.

Hän alkoi ensinnä tuomita itseänsä.

Hän tunnusti, ett'ei hän ollut mikään vääryydellä rangaistu viaton. Hän myönsi tehneensä kauhean, moitittavan teon; hän huomasi, ett'ei häneltä ehkä olisi tuota leipää kielletty, jos hän olisi sitä pyytänyt; kaikissa tapauksissa olisi ollut parasta odottaa apua joko armeliaisuudelta tai työstä; hän myönsi, ett'ei aina olla niin eittämättömän oikeassa, kun sanotaan: voiko odottaa kun on nälkä? ja että hyvin harvoin sentään tapahtuu, että joku kuolee sananmukaisesti nälkään; hän huomasi vielä, että hän voi henkisesti ja ruumiillisesti kärsiä kauvan ja kovasti, kuolematta; kärsivällisyyttä siis vaan; parasta olisi ollut lapsiraukkojenkin takia toisin menetellä; hän tunnusti, että hullun työtä oli hänen poloisen, heikon miehen mennä kouraisemaan koko yhteiskuntaa kauluksesta ja luulla pääsevänsä kurjuudesta varkauden avulla; hän myönsi, että huono oli kurjuuden pakotie se, joka johti suoraan häpeän ja rikoksen syliin; hän tunnusti siis, että hän oli tehnyt väärin.

Sitten kysyi hän itseltään:

Oliko hän ollut ainoa väärintekijä tässä onnettomassa jutussa? Eikö ensiksikin ollut painava seikka se, että häneltä, työintoiselta, puuttui työtä, ja että häneltä, uurastavalta, ahkeroivalta puuttui leipää? Ja eikö lopulta, kun rikos oli tehty ja tunnustettu, rangaistus ollut julma ja suhdaton? Eikö löytynyt lain puolelta enemmän oikeuden sortoa rangaistuksessa kuin oli ollut oikeuden sortoa syyllisen rikoksessa? Eikö ollut sattunut liaksi painoa toiseen vaakakuppiin, nimittäin rikoksen sovituksen? Eikö tämä rangaistuksen ylenmääräisyys ollut todellakaan pyyhkinyt pois pahaatekoa ja eikö se lopulta muuttanut asemaa kokonaan toiseksi, eikö se pannut rikollisen syyn sijaan pakon syytä, eikö se tehnyt syyllisestä uhria ja velallisesta velkojaa ja eikö se ratkaisevasti asettanut oikeutta juuri sen puolelle, joka oli oikeutta loukannut? Eikö tämä rangaistus, joka yhä paisumistaan paisui pakoyrityksistä tuomituilla lisärangaistuksilla, lopulta näyttänyt ikäänkuin voimakkaamman hyökkäykseltä

heikomman kimppuun, yhteiskunnan harjottamalta rikokselta yksilöä kohtaan, rikokselta, joka uudistui joka päivä, rikokselta, jota harjotettiin yhdeksäntoista vuotta?

Hän kysyi itseltään, voiko inhimillisellä yhteiskunnalla olla oikeus yhtäläisesti laskea jäsenensä väliin järjettömän varomattomuutensa, väliin säälimättömän oveluutensa alaisiksi ja nytistää ihmisraukka puutteen ja ylenmääräisyyden väliin: työn puutteen, rangaistuksen ylenmääräisyyden.

Hän kysyi itseltään, eikö ollut huutavaa vääryyttä se, että yhteiskunta tällä tavoin kohtelee juuri niitä jäseniään, jotka ovat sattuman suorittamassa maallisen tavarantoiminnan jaossa joutuneet kaikkein huonoimmille osille, ja joita olisi siis sitä hellempää vaalittava.

Tehtyään nämä kysymykset ja vastattuaan niihin tuomitsi hän yhteiskuntaa ja havaitsi sen syylliseksi.

Hän tuomitsi sen vihansa alaiseksi.

Hän teki yhteiskunnan vastuunalaiseksi kohtalosta, mikä oli tullut hänen osakseen ja sanoi itselleen, ett'ei hän ehkä jonakin päivänä epäilisi vetää sitä tilille siitä. Hänelle selvisi, ett'ei ollut suhtaa lainkaan olemassa sen vahingon välillä, jonka hän oli aikaansaanut, ja sen vahingon, mikä hänelle nyt aiheutettiin. Hän päätti myös, ett'ei hänen rangaistuksensa tosin ollut mikään vääryys, mutta että se aivan varmaan oli kohtuuttomuus.

Raivo voi olla mieletön ja hullu; kiihtymys voi iskeä väärään; loukattu voi olla vain se, joka pohjimmalta on osaksi oikeassa. Jean Valjean tunsi itsensä loukatuksi.

Ja sitten: inhimillinen yhteiskuntahan oli tehnyt hänelle vain paha. Hän ei ollut koskaan siitä muuta nähnyt kuin vihastuneet kasvot, joita se kutsuu oikeudekseen ja jotka se näyttää kuritettavilleen. Ihmiset olivat koskeneet häneen vain häntä haavottaakseen. Kaikki kosketus heidän puoleltaan oli ollut vain iskuja. Ei milloinkaan, hamasta lapsuutensa, hamasta äitinsä, hamasta sisarensa ajoista, ei milloinkaan ollut hän saanut osakseen ystävällistä sanaa eikä hyväntahtoista katsetta. Kuljettuaan kärsimyksestä kärsimykseen tuli hän vähitellen siihen vakaumukseen, että elämä oli alituista sotaa, ja että hän oli tässä sodassa joutunut tappiolle. Hänellä ei ollut muuta asetta kuin vihansa. Hän päätti terottaa ja hioa sitä vankilassa ja viedä sen sitten mukanaan vapaaksi päästyään.

Toulonissa oli Ignorantien veljeskunnan ylläpitämä koulu kaleerijoukoille, missä opetettiin kaikkein välttämättömmimpiä alkeistietoja niille kovaosaisille, jotka sitä halusivat. Hän oli yksi niitä, jotka halusivat. Hän kävi siis koulua neljänkymmenen

vanhana ja oppi lukemaan, kirjottamaan ja laskemaan. Hän tunsi, että älynsä vahvistamisella hän samalla vahvistaisi vihaansa. Muutamissa tapauksissa voivat tiedot ja taidot edistää pahuuden aikeita.

On surullista sanoa, että hän yhteiskunnan tuomittuaan, joka oli luonut hänen onnettomuutensa, tuomitsi myös kaitselmusta, joka oli luonut yhteiskunnan, ja havaitsi senkin syylliseksi.

Näin tämä sielu yhdeksäntoista vuotisen kärsimyksen ja orjuuden kestäessä kohosi ja vajosi samalla kertaa. Siihen tulvi valoa toiselta haaralta ja pimeyttä toiselta.

Olemme jo nähneet, ett'ei Jean Valjean ollut luonnoltansa paha. Hän oli vielä hyvä vankilaan tullessaan. Siellä hän tuomitsi yhteiskunnan ja tunsi tulevansa häijyksi; siellä tuomitsi hän kaitselmuksen ja tunsi muuttuvansa hurjaksi.

On vaikeata olla tässä kohdassa poikkeamatta muutamiin mietelmiin.

Voiko ihmisluonto muuttua tällä lailla syvimmäältä olemukseltaan ja kokonaan? Voiko ihminen, jonka Jumala loi hyväksi, voiko ihminen tulla pahaksi ihmisten kautta? Voiko sielu saada kohtalon kautta tykkänään uuden muodon, ja voiko se tulla pahaksi, jos kohtalo on paha? Voiko sydän muuttua rumaksi ja saada ilkeitä, parantumattomia vammoja ylenmääräisen onnettomuuden painosta, niinkuin selkäpii liian matalan katon alla? Eikö löydy jokaisessa ihmissielussa yleensä ja eikö löytynyt Jean Valjeanin sielussa erittäin jonkunlaista alkukipinää, jonkunlaista jumalaista ainesta, joka ei voi pilaantua tässä maailmassa ja joka on kuolematonna siirtyvä toiseen maailmaan, jota hyvyys voi kehittää, hehkuttaa, sytyttää ja saattaa ihanasti säteilemään ja jota pahuus ei voi milloinkaan kokonaan sammuttaa?

Vakavia, hämäriä kysymyksiä, joista viimeiseen kaikki sielutieteilijät kai olisivat vastanneet jyrkästi kieltäen, jos he olisivat Toulonissa nähneet Jean Valjeanin lepohetkinä, jotka olivat hänelle mietiskelyn hetkiä, istumassa väkivintturin tangolla, kädet ristissä rinnalla, kahleen pää upotettuna taskuun, jott'ei maata laahaisi, jos he olisivat nähneet tämän synkän, vakavan, hiljaisen, ajattelevan kaleerivangin, tämän lakien parian, joka katseli ihmisiä raivoisalla vihalla, tämän sivistyksen tuomitseman, joka katseli taivasta ankara uhka silmissä.

Tarkkaava sielutieteilijä olisi tässä varmaankin, me emme tahdo sitä kieltää, nähnyt korjaamattoman pahan tapahtuneeksi; hän olisi surkutellut tätä lain kipeäksi kolhima, mutta hän ei kai olisi yrittänyt mitään parannuskeinoa; hän olisi varmaankin kääntänyt katseensa niistä pimeyden kuiluista, joita hän olisi keksinyt tässä sielussa; ja kuin Dante helvetin portilla olisi hän tältä elävältä olennoilta evännyt sanan, jonka Jumalan sormi on kuitenkin piirtänyt jokaisen ihmisen otsaan: *Toivon!*

Oliko tämä sieluntila, jota olemme koettaneet esittää, yhtä selvä Jean Valjeanille kuin miksi olemme pyrkineet sitä saamaan lukijoillemme? Näkikö Jean Valjean selvästi kaikki ne ainekset, joista hänen henkinen kurjuutensa oli kasaantunut, niiden kasaantumisen jälkeen, tai oliko hän selvästi havainnut ne niiden vähitellen kasaantuessa? Oliko tämä karkea ja oppimaton mies syntynyt tekemään itselleen tarkasti selkoa siitä ajatussarjasta, jonka kautta hän oli askel askeleelta noussut ja laskeutunut niihin synkkiin näköaloihin asti, mitkä jo niin monena vuorena olivat muodostaneet hänen sielunsa sisäisen maiseman? Oliko hän täysin tietoinen kaikesta, mitä hänessä oli tapahtunut ja kaikesta, mitä hänessä liikkui? Sitä emme rohkene sanoa; me emme sitä edes usko. Jean Valjeanissa oli kuitenkin liian paljon tietämättömyyttä, jotta hän tällaisten onnettomuuksienkaan jälkeen olisi voinut hämäryyden kokonaan poistaa. Usein ei hän edes tiennyt, mitä hän oikeastaan tunsi. Jean Valjean oli pimeydessä; hän kärsi pimeydessä; hän vihasi pimeydessä; olisi voinut sanoa hänen vihanneen, itsekään tietämättä miksi. Hän oli tottunut tähän pimeyden elämään, hän haparoi siinä kuin sokea ja kuin unissakävijä. Mutta joskus syntyi hänessä äkkiä itsestään ja ulkonaisista syistä raivoisan vihan hehku, kärsimyksen tulvahdus, kalpea, välähtävä salama, joka valaisi koko hänen sielunsa ja osotti hänelle silmänräpäykseksi hänen kohtalonsa kaikkialla ympärillä, edessä ja takana, kamalan valon paljastamat ammottavat kuilut ja synkeät tulevaisuuskuvat. Kun salama oli välähtänyt, vaipui yö pimeäksi taas, ja hän ei tiennyt enää, missä hän oli.

Tämänluontoisille rangaistuksille, joissa on vallitsevana puolena se, mikä on säälimätöntä, s.t.s. se, mikä on tylsistyttävää, on ominaista, että ne jonkunlaisen takaperaisen muodonvaihdoksen kautta muuttavat ihmisen vähitellen eläimeksi, joskus oikein petoeläimeksi. Jean Valjeanin perättäiset, itsepäiset pakoyritykset riittäisivät osottamaan tätä lakien kummallista vaikutusta ihmissieluun. Jean Valjean olisi uudistanut nämä täysin hyödyttömät ja hullut yrityksensä yhtä monta kertaa kuin tilaisuus olisi tarjoutunut, miettimättä hetkeäkään seurauksia, ottamatta ensinkään huomionsa saavuttamiaan kokemuksia. Hän karkasi harkitsematta kuin susi avatusta häkistä. Vaisto sanoi hänelle: Pakene! Järki olisi sanonut: Pysy paikoillasi! Mutta niin voimakkaan kiusauksen tieltä oli järjen väistyminen; vaisto vain oli jäljellä. Eläin yksin toimi. Kun hän sitten joutui kiinni, niin hänen kestettävikseen säilytetyt uudet julmuudet saattoivat vain hänet yhä enemmän suunnilta pois.

Muuatta yksityiskohtaa ei meidän tule jättää mainitsematta; hänellä oli näet sellaiset ruumiilliset voimat, ett'ei kukaan vankilan asukkaista vetänyt hänelle läheskään vertoja. Raskaimmissa töissä, ankkuriköyden hinaamisessa, väkivintturin vääntämisessä kävi Jean Valjean neljästä. Hän kohotti ja kantoi usein suunnattomia

painoja hartioillaan ja korvasi väliin tuota voimakonetta, jota kutsutaan vivuksi ja jota ennen vanhaan tarkoitti sana 'orgueil' (sivumennen mainiten: siitä on saanut 'Montorgueil'-katu Pariisin hallien lähellä nimensä). Toverit antoivat hänelle liikanimen Jean Väkipipu. Kun kerran korjattiin Toulonin kaupungintalon parveketta, irtaantui muuan niistä ihanista Pugetin veistokuvista, jotka kannattavat parveketta, ja uhkasi pudota. Lähellä hommaileva Jean Valjean piteli hartioillaan veistokuvaa siksi, kunnes muita työmiehiä ehti rientää avuksi.

Hänen rohkeutensa oli vielä suurempi kuin hänen väkevyytensä. Muutamat rangaistusvangit, jotka uneksivat vain pakoyrityksistä, kehittävät lopulta voimasta ja nokkeluudesta todellisen tieteen. Se tiede on lihas-tiedettä. Vangit, nuo, jotka joka hetki kadehtivat kärpäsiä ja lintuja, harjottavat päivästä toiseen jonkunlaista salaperäistä tasapaino-tiedettä. Kiivetä pystysuoraa seinämää ylös ja löytää tukikohtia siinä, missä tuskin pienintäkään ulkonemaa erotti, oli Jean Valjeanille vain lasten leikkiä. Selkäänsä ja polvijänteitään käyttämällä, sovittelemalla kyynärpääänsä ja kengänkantansa kaikkiin mahdollisiin rosopaikkoihin ja syvennyksiin kivessä, hinasi hän nurkkausta ylös kuin taikakeinoin, aina kolmanteen kerrokseen asti. Joskus nousi hän tällä tavalla vankilarakennuksen katollekin.

Ei hän paljon puhunut. Harvoin hän nauroi. Tarvittiin äärimäistä yllykettä, ennenkuin hänen huuliltaan lähti kerran pari vuodessa tuo kaamottava vangin nauru, joka on kuin kaikua paholaisen hohotuksesta. Kun häntä lähemmin tarkkasi, näytti hän herkeämättä tuijottavan johonkin kauhistavaan.

Hän oli todellakin kauhistavain ajatusten vallassa.

Pimeän mielensä ja rasittuneen järkensä sairaloisten havaintojen läpi tunsi hän hämärästi, että jokin hirveä, kamala väikkyi hänen yläpuolellaan. Siinä synkän himmeässä varjossa, missä hän ryömi, huomasi hän raivonsekaisella kauhulla joka kerta, päätään kääntäessään ja yrittäessään kohottaa katsettaan, rakentuvan, kohoavan, korkenevan silmäkantamattomaksi, pyörryttäväksi kammottavan lakien, ennakkoluulojen, ihmisten ja tapahtumain röykkiökasan, jonka hahmopiirteitä hän ei erottanut, jonka suuruus häntä kauhisti ja joka ei ollut muuta kuin tuo ihmeellinen jättiläis-rakennus, jota me kutsumme sivistykseksi. Tässä muodottomassa, kuohuvassa ruhoissa huomasi hän siellä ja täällä, väliin aivan lähelläään, väliin etäällä, luoksepääsemättömissä korkeuksissa jonkun kirkkaasti valaistun ryhmän, jonkun yksityiskohtan, tässä vanginvartijan ja hänen keppinsä, tässä santarmin ja hänen sapelinsa, tuolla alhaalla arkkipiispan hiippoineen, aivan ylhäällä, jonkunlaisessa auringonkehässä kruunupäisen häikäisevän keisarin. Hänestä tuntui siltä, kuin eivät nämä etäiset valot kykenisi lainkaan hänen yötänsä kirkastamaan, vaan päinvastoin

tekemään sen yhä synkemmäksi, yhä kolkommaksi vain. Kaikki tämä, lait, ennakkoluulot, tapahtumat, ihmiset, kaikki kulkivat edestakaisin hänen ylitseen, niiden monimutkaisen, salaperäisen liikunnan lakien mukaan, jotka Jumala on sivistykselle säätänyt; kaikki ne kulkivat hänen ylitseen ja musersivat hänet rauhallisen julmasti, säälimättömän välinpitämättömästi. Suurimman kurjuuden kuiluihin vajonneet sielut, onnettomat ihmisraukat, jotka ovat kadonneet noihin syvimpiin Manan esikartanoihin, mistä ei enää katsetta kohoteta, lain kiroomat, tuntevat päänsä päällä inhimillisen yhteiskunnan koko rusementävän painon, tuon yhteiskunnan, joka on niin hirvittävä sille, ken sitä kaukaa katselee, niin kauhea sille, ken on joutunut sen ruhjottavaksi.

Tässä asemassa ollessaan mietiskeli Jean Valjean, ja mihin suuntaan kulki hänen mietiskelynsä?

Jos hirssin jyvänen, jota myllynkivi parhaillaan jauhaksi rusentaa, jotakin ajattelisi, ajattelisi se varmaankin samaa, mitä ajatteli Jean Valjean.

Kaikki nämä seikat yhdessä, todellisuus täynnä kummituksia, mielikuvituksen houreet täynnä todellisuutta, olivat lopulta saattaneet hänet sanoin selittämättömään sieluntilaan.

Keskellä vankila-työtään heittäytyi hän hetkittäin toimeettomaksi. Hän ryhtyi ajattelemaan. Hänen järkensä, samalla kertaa kypsyeempänä ja sekavampana kuin ennen, nousi kapinaan. Kaikki, mitä hänelle oli tapahtunut, näytti hänestä mielettömältä; kaikki, mitä hän havaitsi ympärillään, näytti hänestä mahdottomalta. Hän vakuutti itsekseen: tämä on unta. Hän huomasi vanginvartijan seisovan muutaman askeleen päässä; vanginvartija näytti hänestä haamulta; äkkiä iski haamu häntä kepillään.

Näkyvää luontoa oli hänelle tuskin olemassa. Melkein osuisi oikeaan, kun sanoisi, ett'ei Jean Valjeanille aurinko paistanut, eivät hymyilleet kesän ihanat päivät, ei väreillyt taivaan sini, eivät hehkuneet huhtikuun raikkaat aamuruskot. Jonkun kurjan ilma-aukon pilkkotus vain hänen sieluansa valaisi.

Lopetamme ja kokoamme pieneen yleiskatsaukseen sen, mitä edellä sanotusta voi päättää ja varmoin tuloksiin johtaa, ja tyydymme vain todentamaan, että ykdeksässätoista vuodessa oli Jean Valjean, tämä Faverollesin rauhallinen puidenkarsija, tämä Toulonin kauhistava kaleeriorja saanut kyvyn tehdä kahdellaisia tihutöitä: ensiksi, äkkinäisen, harkitsemattoman, huumauksessa syntyneen vaistomaisen tihutyön, jonkunlaiseksi kostoksi kestetyistä kärsimyksistä; toiseksi vakavan konnantyön, lasketun, täydellä tietoisuudella harkitun ja kaikkien niiden

kierojen ajatusten kannustaman, joita moinen kurjuus voi synnyttää. Hänen valmistavat ennakkomietiskelynsä kulkivat niiden kolmen, perättäisen vaiheen kautta, joiden läpi vain erinäisillä ominaisuuksilla varustetut luonteet voivat kulkea, järkijohdelma, tahdon, hellittämättömän sisun. Liikevoimina olivat hänessä juurtunut viha, sielun katkeruus, kärsittyjen kohtuuttomuuksien jäytävä tunto, halu kostaa, kostaa vieläpä hyvälle, viattomille ja rehellisillekin, jos sellaisia oli olemassa. Kaikkien hänen ajatustensa lähtöpisteenä samoin kuin päätepisteenäkin oli viha inhimillistä lakia kohtaan, viha, joka muuttuu pian, ell'ei sitä joku kohtalon sallimus kehityksessään katkaise, vihaksi yhteiskuntaa kohtaan, sitten vihaksi ihmiskuntaa kohtaan, sitten vihaksi luomakuntaa kohtaan, ja joka lopulta kääntyy jonkunlaiseksi epämääräiseksi, hurjaksi, hellittämättömäksi himoksi vahingoittaa, vahingoittaa mitä tahansa, ketä elävää olentoa tahansa. — Eipä siis syyttä sanottu Jean Valjeania passissa *hyvin vaaralliseksi mieheksi*.

Vuosi vuodelta oli tämä sielu kuivumistaan kuivunut, hitaasti, mutta varmasti. Sydän kuiva, silmä kuiva. Hänen päästessään kaleeriorjain vankilasta oli yhdeksäntoista vuotta kulunut siitä, kun hän oli viimeksi kyyneliä vuodattanut.

8.

Öisellä ulapalla.

Mies meressä!

Viis hänestä! Laiva ei pysähdy. Tuuli puhaltaa, tuonkin etäällä häämöttävän aluksen täytyy seurata määrättyä tietään. Se kulkee ohi.

Mies katoa aaltoihin, tulee esiin jälleen, hän vaipuu syvyyteen ja nousee pinnalle taas, hän huutaa, hän ojentaa käsivarsiaan, ei kukaan häntä kuule. Laivalla on myrskyn riuhtomana kylliksi itsessään hoitamista, matruusit ja matkustajat eivät edes näe uponnutta miestä; onnettoman pää on enää vain pieni piste rajattomalla ulapalla.

Hän huutaa kuin hurja syvyydestä. Mikä aave tuo purje, joka painuu näkymättömiin! Hän katsoo sitä, hän tuijottaa siihen kuin hullu. Se poistuu, se vaalenee, se häipyy. Hänhän oli tuolla ylhäällä vielä aivan äsken, hän kuului miehistöön, hän kulki laivan kannella sinne ja tänne, kuten muutkin, hänellä oli osansa ilmaa ja aurinkoa, hän oli elävä olento. Mitä on nyt sitten tapahtunut? Hän horjahti, hän putosi, kaikki oli lopussa.

Hän on kamalan veden vallassa. Kaikki hänen altaan pakenee ja väistyy. Vihaisen viiman pieksämät, repelemät aallot ympäröivät häntä hurjina joka puolelta, syvyyksien mahtava vyöryntä tempaa hänet mukaansa, sihisevä vesi pärskyy hänen

kasvoilleen, hyöky toisensa jälkeen humauttaa hänen ylitsensä, pimeä pohjattomuus on nielemäisillään hänet kitaansa; joka kerta, kun hän painuu aaltoihin, on hän näkevinään synkeitä, ammottavia kuiluja; inhottavan oudot limakasvit kiertyvät hänen ympärilleen, takertuvat hänen jalkoihinsa, vetävät häntä yhä alaspäin; hän tuntee joutuvansa pohjattoman syvyyden valtaan, hän kelluu räiskyvässä vaahdossa, aalto heittää hänet toisen aallon syliin, suolaista vettä tunkeutuu hänen suuhunsa, säälimätön valtameri raivoo vimmatusti hänet hukuttaakseen, ääretön ulappa nauraa hänen kuolinkamppailulleen. Kaikki tämä veden paljous näyttää ulvovan villiä vihaa.

Mutta hän taistelee.

Hän yrittää puolustautua, hän yrittää pysytellä pinnalla, hän ponnistelee, hän ui. Tämä raukka pian väsähtävine voimineen taistelee sellaisen kanssa, joka ei milloinkaan väsy.

Missä onkaan jo laiva? Tuolla kaukana. Tuskin sitä enään erottaa vaaleantumalla taivaanrannalla.

Tuuli ulvoo. Hyöky-aallot ovat tukehuttamaisillaan hänet. Hän nostaa silmänsä ja näkee vain synkeät pilvet. Kuolontuskissa viruen näkee hän meren mielettömän raivon. Tämä mieletön raivo on hänen surmansa. Hän kuulee outoa ryskettä ja pauhinaa, joka näyttää tulevan maan tuolta puolen, jostain kaukaa kauhistavasta etäisyydestä.

Lintuja liihottelee myrskypilvissä, samoin kuin väikkyä enkeleitä inhimillisen hädän ja kurjuuden yläpuolella; mutta mitä ne häntä auttavat. Ne lentävät, laulavat, leijailevat, ja hän, hän vajoo kuoleman syliin.

Hän tuntee, mitenkä nuo kaksi rajatonta, valtameri ja taivas, hänet hautaavat; toinen on hauta, toinen on käärinliina.

Yö tulee yhä pimeämmäksi, tuntikausia on hän jo uinut, hänen voimansa lamaantuvat. Laiva on ihmisineen, kaikkineen häipynyt näkyvistä. Hän on jätetty oman onnensa nojaan tähän kauhistavaan, mustaan pyörteeseen, hän vajoaa, hänen jäsenensä kangistuvat, häntä kouristaa, hän tuntee allansa näkymättömän syvyyden salaperäiset hirmut. Hän huutaa apua.

Ei ole enää ihmisiä lähellä. Missä on Jumala? Ei mitään näköpiirissä. Ei mitään taivaassa. Hän rukoilee apua avaruudelta, aalloilta, meriruhoilta, kallioilta ja kareilta. Ne ovat kuuroja. Hän rukoilee apua myrskyltä. Säälimätön myrsky tottelee vain äärettömyyden käskyjä.

Ympäri häntä on pimeys, usva, yksinäisyys, raivoisa, mieletön pauhu, hurjina, loppumattomina vyöryvät vedet. Hänessä saa kauhu ja väsymys vallan. Hänen allaan pohjaton syvyys. Ei ainuttakaan tukikohtaa. Hän ajattelee ruumiin kolkkoa kohtaloa rajattomassa pimeydessä. Jäätävä kylmyys jäykistää hänen jäsenensä. Hänen kätensä kouristuvat kuin suonenedossa ja kahmaisevat tyhjää. Eivät auta tuuli, pyörrevihurit, tähdet! Mikä neuvoksi? Epätoivoissaan heittää hän enemmän ponnistelut, väsyneenä päättää hän, että on parasta kuolla, tulkoon mitä tuli, menköön minne meni, hän ei enää rehi, ja niin vaipuu hän iki-ajoiksi syvyyden synkkiin kuiluihin.

Oi, kuinka säälimättömänä kulkee inhimillinen yhteiskunta! Kuinka paljon ihmisiä, sieluja joutuukaan perikatoon matkan varrella! Valtameri, minne uppoavat ne, jotka laki upottaa! Apu häipyy näkyvistä! Se on siveellistä kuolemaa!

Tuo meri on se kauhistava yhteiskunnallinen pimeys, minne nykyinen rangaistusjärjestelmä syöksee tuomitsemansa. Tuo meri on ääretön kurjuus.

Näiden aaltojen ajeltavaksi joutunut sielu voi pian kuolla. Kuka on herättävä sen henkiin jälleen?

9.

Uusia vääryyksiä.

Kun löi vankilasta pääsemisen hetki, kun Jean Valjean kuuli korvissaan tuon kummallisen sanan: *sinä olet vapaa!* tuntui tuo hetki hänestä mahdottomalta, käsittämättömältä, kirkas valon säde, säde elävain ihmisten todellista valoa tuikahti akka hänen sieluunsa. Mutta tämä säde sammui pian. Jean Valjeania oli alussa huimannut vapaudenaatos. Hän oli uskonut sen oveksi uuteen elämään. Hän tuli pian huomaamaan, mitä merkitsi vapaus, jonka todisteena on keltainen passi.

Lisäksi tuli vielä paljon muita katkeria paloja. Hän oli laskenut, että hänen säästönsä olisi pitänyt vankilassa olon aikana kasvaa sataanseitsemäänkymmeneen yhteen frangiin. Tähän täytyy huomauttaa, että hän oli unohtanut ottaa laskelmiinsa pyhien ja juhlapäivien pakollista työttömyyttä, mikä yhdeksässätoista vuodessa aiheutti noin kahdenkymmenen neljän frangin vähennyksen. Seikka oli lopultakin se, että hänen omaisuutensa kaikkien pidätysten ja verotusten jälkeen nousi vain sataanyhdeksään frangiin viiteentoista souhun, mitkä työnnettiin hänen käteensä lähdön hetkellä.

Hän ei ymmärtänyt koko asiasta mitään, ja hän luuli itselleen vääryyttä tehdyn. Ja miks'emme sanoisi: hän luuli itseltään varastetun.

Vapaaksi-pääsemisensä jälkeisenä päivänä näki hän Grassessa erään pomeranssi-kukkapusertimon edustalla miehiä tavaramyittyjä nostelemassa. Hän tarjoutui avuksi. Työllä oli kiire, tarjoukseen suostuttiin. Hän oli tarkka, voimakas ja taitava; hän koetti parastansa; isäntä näytti tyytyväiseltä. Hänen parillaan puuhatessaan sattui muuan santarmi kulkemaan ohi, huomasi hänet ja kysyi papereita. Oli pakko näyttää keltainen passi. Sitten ryhtyi Jean Valjean jälleen työhönsä. Hiukkasta ennen oli hän kysäissyt eräältä työmieheltä, paljonko he täten ansaitsivat päivässä; mies oli vastannut: *kolmekymmentä souta*. Koska hänen taas aamulla varhain täytyi lähteä matkaan, meni hän illalla pusertimon isännän puheille ja pyysi palkkaansa. Sanaakaan sanomatta työnsi isäntä hänelle viisitoista souta. Hän lausui ihmettelynsä. Hänelle vastattiin: *siinä on tarpeeksi sinunlaisellesi*. Hän ei hellittänyt. Isäntä katsahti häneen tuikeasti ja sanoi: *Varo vankilaa!*

Siinä oli hänen mielestään jälleen häneltä varastettu.

Yhteiskunta, valtio oli hänen säästöjään supistamalla varastanut häneltä suurempia summia. Nyt oli yksilön vuoro varastaa häneltä pienissä erin.

Vapaaksi pääseminen ei ole vapautumista. Vankilasta pääset, mutta et tuomiosta.

Näin tapahtui Grassessa. Me olemme nähneet, minkä kohtelun hän sai osakseen Dignessä.

10.

Herännyt mies.

Kun tuomiokirkon kello löi kahta aamulla, heräsi Jean Valjean.

Seikka, joka hänet herätti, oli se, että vuode oli liian hyvä. Siitähän oli pian kaksikymmentä vuotta, kun hän oli vuoteessa maannut, ja vaikka hän ei nyt ollut riisuutunutkaan, oli tunne liian uusi ollakseen häiritsemättä hänen untansa.

Hän oli nukkunut yli neljä tuntia. Väsymys oli hävinnyt. Hänhän oli tottunut lepäämään mahdollisimman vähän.

Hän avasi silmänsä ja tirkisteli hetkisen ympärilleen pimeässä, sitten hän painoi silmänsä kiinni taas, nukahtaakseen uudestaan.

Kun päivä on ollut eriluontoisista kiihkeistä mielenliikutuksista rikas, kun useat seikat askartavat ajatuksissa, niin vaipuu ihminen kyllä uneen, mutta kerran herättyään on hänen vaikeata enää nukkua uudestaan. Uni tulee helpommin kerran kuin kaksi. Näin kävi Jean Valjeanillekin. Hänen oli mahdotonta nukkua uudestaan, ja hän rupesi mietiskelemään.

Hän eli parhaallaan hetkeä, jolloin mielessä pyörivät ajatukset ovat sekavia. Hänen aivoissaan vallitsi jonkunlainen hämärän sekasorto. Hänen muinaiset muistonsa ja hänen nykyhetken tuntuensa uiskentelivat siellä yhdessä mylläkässä, risteillen toisiaan hurjassa vilinässä, kadottaen varsinaisen muotonsa, kasvaen luonnottomiin, sitten taas äkkiä kadotakseen sameihin, hyrskyviin aaltoihin. Paljon ajatuksia siinä syntyi, mutta niiden joukossa oli yksi, joka palasi yhä uudestaan takaisin ja joka karkotti kaikki muut. Mainitsemme tämän ajatuksen heti paikalla: — hän oli huomannut ne kuusi hopeista pöytäkalustoa ja sen suuren kauhan, jonka rouva Magloire oli tuonut pöydälle.

Nämä kuusi pöytäkalustoa kiusasivat häntä painajaisena. — Ne olivat tuossa lähellä. — Muutaman askeleen päässä. — Kun hän astui tähän huoneeseen viereisen huoneen läpi, asetteli vanha palvelijatar niitä juuri pieneen kaappiin vuoteen pääpuolella. — Hän oli pannut tarkasti merkille tämän kaapin. — Oikealla, ruokasalista tullen oikealla kädellä. — Ne olivat jyrkeviä. — Ja vanhaa hopeaa. — Siitä suuresta kauhasta nykäisisi vähintään kaksisataa frangia. — Kaksi kertaa enemmän kuin mitä hän oli ansainnut yhdeksässätoista vuodessa. — On kyllä totta, että hän olisi ansainnut enemmänkin, ell'ei *hallitus* olisi *varastanut*.

Hänen sielunsa häilyi kokonaisen tunnin ajan näiden hyökyjen heittelemänä, eikä siitä jonkunlaista taisteluakaan puuttunut. Kello löi kolme. Hän avasi silmänsä, kohousi istualleen, ojensi kätensä ja haparoi matkalaukkuaan, jonka oli heittänyt vuodekammion nurkkaan, sitten heittäytyi hän ulos vuoteesta, laski jalkansa maahan ja istui niin kohta, melkein itse tietämättään, vuoteensa reunalla.

Tähän asentoon hän jäi hetkiseksi miettimään; olisi varmaankin tuntunut kaamealta siitä, joka olisi nähnyt hänen siinä pimeässä kyhjöttävän, yksinään valveilla unenhiljaisessa talossa. — Äkkiä kumartui hän, riisui kenkensä ja laski ne varovasti matolle vuoteen viereen, sitten vaipui hän taas entiseen miettivään, hievahtamattomaan asentoonsa.

Tämän kauhean mietiskelyn kestäessä temmelsivät yllä esitetyt ajatukset herkeämättä hänen aivoissaan, tulivat ja menivät, tulivat taas ja raastoivat häntä milloin puoleen, milloin toiseen. Ja sitten muistui hänen mieleensä, ties miten, tuolla koneenomaisella itsepäisyydellä, mikä on haaveksivalle mietiskelylle ominaista, muuan Brevet-niminen rangaistusvanki, johon hän oli kaleereilla tutustunut ja jonka housuja kannatti vain yksi ainoa yli olkapään kulkeva pumpulilangasta kudottu nauha. Tämän nauhan nelikulmaiset kudonta-kuviot palasivat hellittämättä, yhä uudestaan ja uudestaan hänen mieleensä.

Hän istui yhä entisessä asennossaan ja olisi ehkä siinä istunut liikahtamatta aina aamunkoittoon asti, ell'ei kello olisi iskenyt vain yhtä lyöntiä — puolta tai neljännestä. Tämä yksi isku tuntui sanovan hänelle: Toimeen!

Hän hypähti ylös, epäröi vielä hetken ja kuunteli. Kaikki oli talossa hiljaa. Silloin astui hän suoraan varovin askelin akkunaa kohti, jonka hän himmeästi erotti. Yö ei ollut erin pimeä; kuu olisi loistanut täyttä terää, ell'eivät valtavat tuulen kiidättämät pilvimöhkäleet olisi sitä peittäneet. Siitä johtui omituinen valon ja varjon vaihtelu, väliin pimennyksiä, taas valonvälkytystä ja yleisvaikutelmana outo hämäryys. Tässä pilvien takia milloin synkistyvässä, milloin vaalenevassa hämärässä erotti juuri eteensä, ja koko yöllinen maisema muistutti kellaria, jonka pienen valoaukon editse ihmisvirta vaeltaa. Tultuaan akkunan luo tarkasteli Jean Valjean sen rakennetta. Siinä ei ollut rautaristikoita, se avautui puutarhaan ja oli seudun tavan mukaan suljettu vain pienellä tapilla. Hän avasi sen, mutta kun samassa kylmä, voimakas ilmavirta syöksähti huoneeseen, sulki hän sen heti jälleen. Hän katseli puutarhaa tuolla tarkkaavalla katseella, joka ei niin paljon katsele kuin tutkii. Puutarhaa ympäröi jotenkin matala valkoinen muuri, jonka yli oli helppo kiivetä. Perällä muurin toisella puolen erotti hän säännöllisten välimatkain päässä toisistaan puiden latvoja, mikä ilmaisi hänelle, että tämä muuri oli jotakin lehtokäytävää tai puistokatua vasten.

Saatuaan tämän selville teki hän päättävän eleen, astui vuodekammioonsa, otti matkalaukkunsa, kaiveli sen pohjilta jonkunlaisen esineen, minkä laski vuoteelle, pisti kengät taskuunsa, sulki pussinsa ja heitti sen hartioilleen, pani päähänsä lakin ja painoi lipun syvään silmilleen, haparoi keppinsä ja pani sen akkunankulmaukseen, palasi jälleen vuoteen ääreen ottamaan esinettä, minkä oli siihen laskenut. Tuo esine näytti olevan lyhyt, keihäänkärjen tavoin toisesta päästään terotettu rautakanki.

Olisi ollut vaikeaa erottaa tässä pimeydessä, mihin tarkotukseen moista rautapalaa voisi käyttää. Oliko se ehkä vääntörauta? Tai ehkä se olikin lyömä-ase.

Päivänvalossa olisi kyllä huomannut, että se oli vain kaivosmiehen kynttilänpidin. Siihen aikaan käytettiin joskus rangaistusvankeja louhimaan niitä korkeita kalliokukkuloita, jotka ympäröivät Toulonia, eikä ollut harvinaista, että heille annettiin myös kaivosmiehen työkaluja. Kaivosmiesten kynttilänpitimet olivat alipäästä kärjelle taottua jyrkettä rautaa; tämän kärjen avulla kiinnitettiin ne sitten kallionseinämiin.

Hän otti kynttilänpitimen oikeaan käteensä ja hengitystään pidätellen, askeleitaan hiljentäen hiipi hän viereisen huoneen — piispan huoneen, kuten tiedämme — ovelle ja huomasi sen olevan raollaan. Piispa ei ollut sitä sulkenut.

Mitä hän tekee.

Jean Valjean kuunteli. Ei hiiskaustakaan. Hän painautti ovea.

Hän painautti sitä sormensa päällä, hiljaa, kevyesti, sisään pyrkivän kissan salavihkaisella levottomalla kepeydellä.

Ovi totteli painallusta ja liikahti huomaamattomasti ja äänettä; aukko suureni.

Hän odotti hetken ja painautti sitten ovea toisen kerran, rohkeammin.

Ovi totteli narahtamatta. Aukko oli jo tarpeeksi suuri miehen hilautua läpi. Mutta oven pielessä oli pieni pöytä, joka muodosti sen kanssa haitallisen kulman ja esti sisäänpääsyn.

Jean Valjean huomasi vaikeuden. Aukko täytyi saada laajemmaksi, maksoi mitä maksoi.

Hän rohkaisi he ja työnsi ovea kolmannen kerran, voimakkaammin kuin ennen. Tällä kertaa sattui tulemaan huonosti rasvattu saranan kohta: äkkiä särähti pimeässä käreä, valittava ääni.

Jean Valjean säpsähti. Tämä saranan parahdus kaikui hänen korvissaan jylisevänä, hirveänä, niinkuin viimeisen tuomion torvi.

Mielikuvituksensa haaveellisessa suurennuksessa luuli hän melkein ensi hetkellä, että tähän saranaan oli tullut henki, että siihen oli äkkiä asettautunut joku hirvittävä olento, joka nyt haukkui kuin koira kutsuakseen ihmisiä avuksi ja herättääkseen nukkuvan talon-väen.

Hän pysähtyi väristen, epäröiden, ja vaipui varpaittensa kärjiltä kantapäilleen. Hän kuuli valtasuonten takovan ohimoillaan kuin väkivasarain, ja hänestä tuntui, että hänen hengityksensäkin lähti rinnasta ryskien ja humisten kuin tuuli kallionrotkoista. Hänestä näytti mahdottomalta, ett'ei tämän saranan kauhistava parahdus olisi vapisuttanut koko taloa niinkuin maanjäristys. Ovi, jota hän oli työntänyt, oli pelästynyt ja huutanut apua; vanhus herää, vanhat naiset rupeavat kirkumaan, ihmisiä tulee hätään; neljännestantunnissa olisi koko kaupunki liikkeellä ja santarmit hänen kimpussa. Hetkisen luuli hän jo olevansa hukassa.

Hän jäi paikalleen seisomaan, jäykkänä, liikkumattomana kuin suolapatsas, uskaltamatta hievahtaakaan.

Muutamia minuitteja kului. Ovi oli avautunut aivan selälleen. Hän rohkeni vilkaista huoneeseen. Ei hiiskaustakaan. Hän kuulosti. Ei pienintäkään liikettä koko talossa. Ruostuneen saranan parahdus ei ollut herättänyt ketään.

Ensi vaara oli siis ohi, mutta hänen sisässään raivosi vielä ankara melske. Hän ei kuitenkaan peräytynyt. Vaikka hän luuli jo hukassa olevansa, ei hän silloinkaan ollut peräytynyt. Hän ei muuta ajatellut kuin tehdä tekonsa sukkelaan. Hän otti askeleen ja hiipi huoneeseen.

Tässä huoneessa vallitsi kuolon hiljaisuus. Siellä ja täällä erotti sekavia, epämääräisiä muotoja, jotka päivällä nähden olivat pöydälle heitettyjä papereita, avattuja kirjoja, matalalle rahille pinottuja niteitä, nojatuolin selustalle laskettuja vaatteita, rukoustuoli, ja jotka nyt olivat vain himmeitä haamuja ja hiukan valkealta paistavia täpliä. Jean Valjean eteni varovasti, koettaen välttää törmäämistä huonekaluihin. Huoneen perältä kuuli hän nukkuvan piispan tasaisen, rauhallisen hengityksen.

Äkkiä hän pysähtyi. Hän oli lähellä vuodetta. Hän oli saapunut sinne pikemmin kuin oli odottanut.

Luonto puuttuu joskus ilmiöineen ja vaikutuksineen meidän tekoihimme jonkunlaisella voimakkaalla, ymmärtäväisellä kysymyksellä, aivan kuin tahtoisu se pakottaa meitä miettimään. Jo melkein puolen tunnin ajan oli suuri pilvi peittänyt, taivaan. Siinä hetkessä, kun Jean Valjean pysähtyi vuoteen ääreen, halkesi tämä pilvi kuin olisi se tapahtunut vartavasten, ja korkean akkunan läpi lennähti äkkiä kuun säde valaisemaan piispan kalpeita kasvoja. Piispa nukkui rauhallisesti. Hän makasi melkein täydellisesti puettuna ruskeaan villavaatteeseen, joka peitti hänen käsivartensakin ranteisiin asti; yöt ovat näet kylmiä Ala-Alpeilla. Hänen päänsä lepäsi tyynyllä nukkuneen rauenneessa asennossa; vuoteen laidalta riippui hänen papinsormuksin koristettu kätensä, josta olivat lähteneet niin monet rakkauden työt ja hurskaat teot. Kaikki hänen piirteensä loistivat jonkinlaista tyydytyksen, toivon ja autuuden ilmettä. Se oli enemmän kuin hymyilyä; se oli melkein säteilyä. Hänen otsallaan väikkyi sanoin selittämätön heijastus valosta, jota ei voinut havaita. Hurskaiden sielut näkevät unessa salaisen taivaan.

Heijastus tästä taivaasta lepäsi piispankin yllä. Samalla tuntui tuo kirkkaus ikäänkuin hohtavan hänen läpitseen, sillä se taivas oli hänen sisimmässään. Se taivas oli hänen omatuntonsa.

Kun kuun säde tuli vielä lisäämään, niin sanoaksemme, tätä sisäistä kirkkautta, näytti nukkuvaa piispa ikäänkuin valokehän ympäröimältä. Hohde oli kuitenkin hillittyä ja kuvaamattoman hämyä verhoamaa. Kuu taivaalla, lepoon vaipunut luonto, puutarha,

missä ei lehtikään värähdä, haudanhiljainen talo, yönaika, hetken syvä rauha valoi jotakin juhlallista ja sanoin selittämätöntä tähän kunnioitusta herättävään, nukkuvaan mieheen ja ympäröi jonkunlaisella majesteetillisella, leppeällä sädekehällä nämä valkeat hivukset, nämä sulkeuneet silmät, nämä kasvot, joissa kaikki oli toivoa ja joissa kaikki oli luottamusta, tämän vanhuksen pään ja tämän lapsen unen.

Siinä oli jotakin melkein jumalallista tässä tietämättään ylevästi vaikuttavassa miehessä.

Mutta Jean Valjean seisoj pimeässä, kynttilänpidin kädessään, liikkumattomana; tämä valonhohtoinen vanhus oli saattanut hänet kauhuihinsa. Ei koskaan ollut hän moista nähnyt. Tämä luottavaisuus hirvitti häntä. Siveellisessä maailmassa ei ole suurempaa näkyä kuin tämä: pahanteon partaalle saapunut kuohuva, rauhaton omatunto, katselemassa vanhurskaan unta.

Tässä yksinäisessä, turvattomassa makuupaikassa, naapurina sellainen ihminen kuin hän, oli jotakin ylevää, jaloa, jonka hän tunsu sekavasti, mutta vastustamattomasti.

Ei kukaan olisi voinut sanoa, mitä hänen mielessään liikkui, ei edes hän itse. Voidakseen saada siitä osittaisen käsityksen, täytyy kuvitella mitä villointä kaikkein vienoimman, leppeimmän yhteydessä. Hänen kasvoillaankaan ei olisi voinut mitään varmasti havaita. Niillä oli jonkunlainen vauhu ihmettelyn ilme. Hän katseli näkyä edessään. Siinä kaikki. Mutta mitä hän ajatteli? Sitä olisi ollut mahdoton arvata. Silminnähtävää vaan oli, että hän oli liikutettu ja poissa suunniltaan. Mutta mitä laatua oli tämä liikutus?

Hänen silmänsä ei poistunut vanhuksesta. Ainoa, mikä kävi selvästi ilmi hänen asennostaan ja kasvojensa juonteista, oli kummallinen epäröiminen. Hän näytti häilyvän kahden syvyyden välillä: kadotuksen ja pelastuksen. Hän näytti voivan murskata tuon pään tai suudella tuota kättä.

Muutaman hetken kuluttua kohousi hänen oikea kätensä hitaasti otsaa kohti, ja hän otti lakin pois päästään, sitten laskeutui käsi yhtä hitaasti alas jälleen, ja Jean Valjean vaipui taas tarkastavaan mietiskelyynsä, lakki vasemmassa kädessä, oikeassa rautaase, tukka pystyssä hänen villissä päässään.

Piispa nukkui yhä syvässä rauhassa tämän hirvittävän katseen mittelemänä.

Kuunpaiste loihui heikosti näkyviin takanotsalle asetetun ristiinnaulitun kuvan, joka näytti ojentavan kätensä heitä molempia kohti, siunatakseen toista ja julistaakseen anteeksiantamusta toiselle.

Yht'äkkiä painoi Jean Valjean lakin jälleen päähänsä, astui sitten nopeasti vuoteen viertä, piispaan katsahtamatta, suoraan kaapin luo, joka häämötti nurkassaan. Hän kohotti kynttilänpidintä ikäänkuin murtaakseen lukon. Avain oli suulla. Hän käytti sitä. Kaikkein ensiksi sattui hänen käsiinsä kori, missä hopeakaluja säilytettiin. Hän sieppasi korin, harppasi pitkin askelin huoneen poikki varomatta, melusta välittämättä, pääsi ovelle, tuli rukoushuoneeseen, avasi akkunan, pisti hopeakalut pussiinsa ja heitti korin menemään, juoksi poikki puutarhan, hyppäsi muurin yli kuin tiikeri ja pakeni.

12.

Piispa toimii.

Seuraavana aamuna auringon noustessa käyskeli hänen ylhäisyytensä Bienvenu puutarhassaan. Rouva Magloire juoksee hänen luokseen kauhun valtaamana.

"Teidän Ylhäisyytenne, Teidän Ylhäisyytenne", huusi hän, "tietääkö Teidän Ylhäisyytenne, missä hopeakalukori on?"

"Tiedän", sanoi piispa.

"Jeesus Jumala olkoon kiitetty!" huokasi hän. "Luulin jo sen hukkaan joutuneen".

Piispa oli juuri löytänyt korin eräästä kasvilavasta. Hän tarjosi sitä rouva Magloirelle.

"Tässä se on".

"Todellakin?" sanoi hän. "Ja aivan tyhjä? Missä ovat hopeakalut?"

"Ahaa!" jatkoi piispa. "Hopeakaluistako Te huolehdittekin? Minä en tiedä, missä ne ovat".

"Suuri hyvä Jumala! ne on varastettu! Se eilinen mies on ne varastanut!"

Kaikella reippaan vanhuksen ketteryydellä juoksi rouva Magloire tuossa tuokiossa rukoushuoneeseen, vilkaisu vuodekammioon ja palasi piispan luo taas. Piispa tarkasteli juuri kumartuneena ja hymysuin muuatta retikan tainta, jonka kori oli kasvilavaan pudotessaan taittanut. Hän oikaisihe, kuullessaan rouva Magloiren huudon.

"Teidän Ylhäisyytenne! Mies on paennut! Hopeakalut ovat varastetut!"

Samassa huomasi hän puutarhan kulmauksessa jälkiä miehen matkasta.

Muurin harjalta oli ruohoa ja multaa irtaantunut.

"Katsokaahan, tästä on hän kulkenut! Hän on hypännyt Cocheilet-kadulle! Voi, kauheutta! Hän on varastanut meidän hopeakalumme!"

Piispa oli hetkisen vaiti, mutta kohotti sitten vakavan katseensa ja sanoi rouva Magloirelle lempeästi:

"Entä sitten? Olivatko nämä hopeakalut todellakin meidän?"

Rouva Magloire ei saanut sanaa suustansa. Oli taas hetkinen hiljaisuutta, kunnes piispa jatkoi:

"Rouva Magloire, minä pidin pitkiä aikoja vääryydellä näitä hopeakaluja huostassani. Ne kuuluivat köyhille. Mikä oli tämä mies? Silmännähtävästi köyhä".

"Herra Jeesus!" puhkesi rouva Magloire puhumaan. "Nehän eivät olleet ei minua eikä neitiä varten. Me emme niistä niin välittäneet. Mutta ne olivat Teidän Ylhäisyyttänne varten. Mistä aikoo Teidän Ylhäisyyttenne nyt syödä?"

Piispa katsahti häneen hämmästyneenä.

"Mitenkä! Eikö ole tinakaluja?"

Rouva Magloire kohautti olkapäitään.

"Tinassa on semmoinen haju".

"No, rautaiset pöytäkalut sitten".

Rouva Magloire nyrpisti nenäänsä merkitsevästi.

"Raudassa on semmoinen maku".

"Siis puusta sitten!" sanoi piispa.

Muutamia hetkiä myöhemmin söi hän aamiaista, saman pöydän ääressä, missä Jean Valjeankin oli eilen illalla istunut. Aterioidessaan huomautti hänen ylhäisyytensä Bienvenu leikillisesti sisarelleen, joka ei puhunut mitään, ja rouva Magloirelle, joka murisi itseksensä, ett'ei tarvita lainkaan edes puista lusikkaa eikä haarukkaa kastaakseen leivänpalaansa maitokuppiin.

"Pälkähtää sitä päähänkin!" mutisi rouva Magloire hiljaa, edestakaisin liikkeessaan, "päästää sisään mokoma mies! Ja antaa sille yösjakin vielä! Mikä onni sentään, ett'ei se tehnyt pahempia! Ah! hyvä jumala! Ihan hirvittää kun sitä ajatteleekin!"

Kun veli ja sisar olivat juuri pöydästä nousemaisillaan, koputettiin ovelle.

"Astukaa sisään!" sanoi piispa.

Ovi aukeni. Kynnykselle ilmaantui outo, kolajava ryhmä. Kolme miestä piteli neljättä kauluksesta. Nuo kolme miestä olivat santarmeja; neljäs oli Jean Valjean. Muuan santarmi-upseeri, joka näytti johtavan ryhmää, astui ovelta huoneeseen ja lähestyi piispaa sotilaallisesti tervehtien.

"Teidän Ylhäisyytenne..." sanoi hän.

Kuullessaan nämä sanat, kohotti Jean Valjean, joka näytti synkältä ja peräti masentuneelta, hämmästyneen päänsä.

"Teidän ylhäisyytenne!" mutisi hän. "Se ei siis ollutkaan mikään rovasti..."

"Vaiti siinä!" katkaisi muuan santarmi. "Se on hänen ylhäisyytensä piispa".

Sillä välin oli hänen ylhäisyytensä Bienvenu tullut ovelle niin nopeasti kuin hänen korkea ikänsä suinkin salli.

"Kas! Tekö siinä?" huudahti hän katsellessaan Jean Valjeania. "Onpa hauskaa nähdä teitä. Mutta mitä tämä on: minähän annoin Teille myös kynttiläjalat, jotka ovat hopeata kuten toisetkin esineet ja joista Te saisitte varmaankin kaksisataa frangia! Miksi ette vienyt niitäkin mukanaanne pöytäkalujen matkassa?"

Jean Valjeanin silmät levisivät suuriksi, ja hän tuijotti kunnianarvoiseen piispaan ilmeellä, jota ei ihmiskieli osaa kuvata.

"Teidän Ylhäisyytenne", sanoi santarmi-upseeri, "tämä mies puhui siis sittenkin totta? Me hänet hoksasimme. Hän kulki niinkuin se, jolla on erikoinen kiire. Me otimme hänet kiinni nähdäksemme. Löysimme häneltä nämä hopeakalat".

"Ja hän sanoi Teille", keskeytti piispa hymyillen, "että ne oli antanut hänelle muuan vanha pappi, jonka luona hän oli ollut yötä? Ymmärrän asian. Ja siksi olette Te tuoneet hänet tänne? Siinä on tapahtunut erehdys".

"Jos asia niin on", jatkoi upseeri, "niin voimme kai laskea hänet menemään?"

"Tietysti", vastasi piispa.

Santarmit päästivät Jean Valjeanin, joka horjahti taaksepäin.

"Onko totta, että minut lasketaan vapaaksi?" sanoi hän melkein tajuamattomalla äänellä ja ikäänkuin unissaan puhuen.

"Lasketaan, lasketaan, etkö sitä kuule?" sanoi muuan santarmi.

"Ystäväni", jatkoi piispa, "ennenkuin poistutte, ottakaa kynttiläjalkanne. Kas tuossa".

Hän meni takan luo, otti kaksi hopeista kynttilänjalkaa ja antoi ne Jean Valjeanille. Molemmat naiset katselivat tapausta sanaakaan sanomatta, liikettäkään tekemättä, luomatta pienintäkään katsetta, jota olisi voinut käsittää moitteeksi piispalle.

Jean Valjeanin kaikki jäsenet vapisivat. Hän otti kynttilänjalat koneellisesti, ikäänkuin sekapäissään.

"Nyt", sanoi piispa, "menkää rauhassa. — Mutta kuulkaahan: kun ensi kerran tulette, ei Teidän tarvitse kulkea puutarhan kautta. Te voitte milloin tahansa tulla sisään tai astua ulos kadunpuoleisesta ovesta. Se on vain säpissä niin päivällä kuin yölläkin".

Sitten kääntyi hän santarmien puoleen:

"Herraseni, Te voitte poistua".

Santarmit lähtivät.

Jean Valjean näytti olevan pyörtymäisillään.

Piispa meni hänen luokseen ja sanoi matalalla äänellä:

"Älkää unhottako, älkää milloinkaan unhottako, että Te olette luvannut minulle käyttää tätä hopeaa tullaksenne kunnialliseksi mieheksi".

Jean Valjean, joka ei muistanut mitään luvanneensa, pysyi yhä kuin ukkosen lyömänä. Piispa oli puhuessaan korostanut näitä sanoja. Hän jatkoi juhlallisesti:

"Jean Valjean, veljeni, Te ette kuulu enää pahan valtakuntaan, vaan hyvän. Minä ostan Teidän sielunne: minä vapautan sen pimeiden ajatusten ja kadotuksen hengen kahleista ja annan sen Jumalalle".

13.

Pikku-Gervais.

Jean Valjean poistui kaupungista kuin paeten. Hän kulki kiireesti kedoilla, poiketen väliin toiselle eteen osuvalle tielle tai polulle, väliin toiselle, huomaamatta, että hän vähän ajan perästä palasi entisille jäljilleen. Hän harhaili tällä lailla koko aamupäivän; hän ei ollut vielä mitään syönyt, mutta ei hänellä nälkäkään ollut. Hän oli joutunut uusien tunteiden valtaan. Hän tunsisi sisässään vihan raivoavan, mutta ei tiennyt, ketä vastaan. Hän ei olisi osannut sanoa, oliko hän liikutettu tai nöyryytetty. Väliin tulvahti hänen sydämeensä outo hellyys, jota hän koetti estää esiin kohoamasta ja jota vastaan hän asetti kilveksi viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana kovettuneen mielensä. Tämä tila oli menehdyttää hänet. Hän huomasi levottomuudekseen häiriintyvän sisimmässään sen kamalan tasapainon, jonka hänen suhdattomat

kärsimyksensä olivat synnyttäneet. Hän kysyi itseltään, mitä tulisi sen sijaan. Hetkittäin olisi hän mieluummin halunnut olla vankilassa tai santarmeihin kynsissä, kunhan asiat eivät olisi käyneet tätä latua; se ei olisi saattanut häntä näin rauhattomaksi. Vaikka vuodenaika olikin jo jokseenkin myöhäinen, upeili vielä siellä ja täällä pensasaidoissa muutamia syyskukkia, joiden tuoksu hänen siitä ohikulkiessaan johti hänen mieleensä lapsuuden muistoja. Nämä muistot tuntuivat nyt melkein sietämättömiltä, niin pitkä aika oli jo siitä kulunut, kun ne olivat hänen sydäntään lämmittäneet.

Ajatuksia toinen toistaan oudompina risteili näin hänen aivoissaan koko päivän.

Kun aurinko alkoi kallistua laskuaan kohti ja luoda varjoja pienimmistäkin kivenmukuroista, istui Jean Valjean pensaan takana suurella kuolon-autiolla nummella. Alpit vain taivaanrannalla hämmöittivät. Ei edes minkään kaukaisen kylän kirkontornia näkynyt. Jean Valjean oli ehkä kolmen lieun päässä Dignestä. Nummen poikki vievä polku kulki vallan pensaan läheltä.

Kesken näitä mietteitään, mitkä olisivat tuntuvassa määrässä lisänneet hänen ryysyjensä pelottavaa näkyä sen silmissä, joka olisi hänet kohdannut, kuuli hän iloista ääntä.

Hän käänsi päätään ja näki polkua pitkin lähenevän pienen noin kymmen-vuotiaan savoijalais-pojan, joka lauleli reippaasti, soittolaatikko sivulla riippumassa ja valkoiirilaatikko selässä. Se oli noita herttaisia hauskoja vekaroita, jotka kulkevat paikasta paikkaan, niin että polvi rikkinäisistä housuista vilkkaa.

Lakkaamatta rallatellen pysähtyi poika tuon tuostakin leikkimään tipapeliä muutamilla lanteilla, joita hän kilisteli kädessään: koko hänen omaisuutensa varmaankin. Näiden lanttien joukossa oli kuitenkin yksi kahden frangin raha.

Poikanen pysähtyi Jean Valjeania huomaamatta pensaan ääreen ja hypäytteli lanttikourallistaan; tähän asti oli hän sangen taitavasti saanut ne pysähtymään kaikki kädenselälle.

Mutta tällä kertaa putosi kahden frangin raha ja vierähti pensaan juurelle aivan Jean Valjeanin lähetyville. Jean Valjean pisti jalkansa sen päälle.

Poika oli seurannut rahaa katseellaan ja hän oli nähnyt kaikki.

Hän ei lainkaan hämmästynyt, vaan astui aivan suoraan miestä kohti.

Paikka oli autio ja yksinäinen. Niin pitkältä kuin silmä kantoi, ei näkynyt ainuttakaan elävää olentoa koko nummella eikä polulla. Kuului vaan muuttolintu-parven etäistä

heikkoa kirkunaa, kun se kiiti taivaanlaella suunnattomissa korkeuksissa. Lapsi käänsi selkensä päin aurinkoa, joka heitti hänen hiuksilleen kultaloisteen ja joka punasi verenhoitoisiksi Jean Valjeenin villit kasvot.

"Herra", sanoi pieni savoijalainen tuolla lapsellisella luottavaisuudella, joka on yhdistys tietämättömyyttä ja viattomuutta, — "rahani!"

"Mikä on nimesi?" kysyi Jean Valjean.

"Pikku-Gervais, herra".

"Pötki tiehesi!" sanoi Jean Valjean.

"Herra", penäsi lapsi, "antakaa pois rahani".

Jean Valjean painoi päänsä alas eikä vastannut mitään.

Lapsi alkoi uudestaan:

"Rahani, herra!"

Jean Valjeenin katse tuijotti yhä maahan.

"Rahani!" huusi poika, "kirkas rahani! Hopealanttini!"

Jean Valjean ei näyttänyt kuulevan mitään. Poika tarttui häntä mekon kaulukseen ja ravisti. Samalla yritti hän siirtää suurta raudotettua kenkää aarteensa päältä.

"Minä tahdon rahani pois! Kahden frangin rahani!"

Lapsi pillautti itkemään. Jean Valjeenin pää kohosi. Hän istui yhä. Hänen silmänsä näyttivät sekavilta. Hän tarkasteli lasta jonkunlaisella hämmästyksellä, sitten ojensi hän kätensä keppiä tavottaakseen ja huusi hirveällä äänellä: "Kuka siinä?"

"Minä, herra", vastasi lapsi. "Pikku-Gervais! Minä! Minä! Antakaa pois minun kaksi frangiani, tehkää niin hyvin! Siirtäkää jalkaanne, herra, tehkää niin hyvin!"

Sitten suuttui pienokainen taas ja puhui melkein uhkaavasti:

"Ettekö aijo siirtää jalkaanne! Siirtäkää heti paikalla jalkaanne!"

"Ahaa, sinäkö siinä vielä!" sanoi Jean Valjean, ja kohoten äkkiä seisomaan, jalka yhä rahan päällä, lisäsi hän: "Menetkö tiehesi, vai!"

Säikähtynyt lapsi katseli häntä hetken, alkoi sitten vavista kiireestä kantapäähän ja ensimmäisestä pelästyksestä toinnuttuaan pakeni minkä jaloista lähti, uskaltamatta vilkaista taakseen tai päästää ainuttakaan äännähdystä.

Mutta jonkun matkan päässä pakotti hengästyminen hänet pysähtymään, ja Jean Valjean kuuli unihaaveilunsa läpi hänen nyhkytyksensä.

Hetkisen kuluttua oli lapsi kadonnut.

Aurinko oli mennyt mailleen.

Pimeys laskei Jean Valjeanin ympärille. Hän ei ollut koko päivänä syönyt; hän oli varmaankin kuumeessa.

Hän seiso yhä, hän ei ollut muuttanut asentoaan lapsen paosta asti. Hengitys paisutti hänen rintaansa pitkien, epäsäännöllisten väliaikojen perästä. Hänen kymmenen, kahdentoista askeleen päähän kiintynyt katseensa näytti erinomaisen tarkkaavasti tutkivan nurmelle pudonneen vanhan saviastian-palasen muotoa. Äkkiä hän väsähti; häntä puistatti illan kylmyys.

Hän painoi lakkia syvemmäksi otsalleen, yritti koneellisesti vetää mekkoa paremmin päälleen ja napittaa sitä, astui askeleen ja kumartui ottamaan keppiänsä.

Samassa äkkäsi hän kahden frangin rahan, jonka hänen jalkansa oli painanut puoliksi maan sisään ja joka kiilsi kivien välistä.

Hän sai kuin sähkö-iskun. — Mitä tämä on? mutisi hän hampaittensa välistä. Hän peräytyi kolme askelta, pysähtyi sitten, voimatta irrottaa katsettaan tuosta paikasta, jota hän oli äsken jalallaan tallannut, aivan kuin olisi tuo pimeässä kiiluva esine ollut häneen tuijottava pyöreä silmä.

Hetkisen kuluttua heittäytyi hän kuin kouristuskohtauksessa hopearahan kimppuun, sieppasi sen ja suoraksi ojentautuen alkoi katsella nummea pitkin kaikille ilmansuunnille väristen niinkuin pelästynyt petoeläin, joka etsii turvapaikkaa.

Hän ei nähnyt mitään. Yö yhä pimenei, nummella oli kylmää ja kolkkoa, paksuja sinipunervia huuruja nousi iltaruskon valopiiriin.

Hän huokasi: Ah! ja alkoi kulkea kiivaasti siihen suuntaan, minne oli nähnyt lapsen häipyvän. Kolmenkymmenen askeleen päässä hän pysähtyi, tähysteli taas joka haaralle eikä nähnyt ketään.

Silloin huusi hän minkä jaksoi: "Pikku-Gervais! Pikku-Gervais!"

Hän taukosi ja odotti.

Ei mitään vastausta.

Keto oli autio ja synkkä. Häntä piiritti avaruus. Hänen ympärillään oli vain pimeys, johon hänen katseensa häipyi, ja hiljaisuus, johon hänen äänensä kuoli.

Jäätävä viima puhalsi ja loi häntä ympäröiviin esineisiin jonkunlaista polttavaa elämää. Vaivaiset pensaat heiluttelivat pieniä laihoja käsivarsiaan uskomattomalla raivolla. Näytti kuin olisivat ne jotakin uhanneet ja vainonneet.

Hän aikoi kävellä, muutti sitten juoksuksi ja pysähtyi aika ajoin huutamaan ja huhuilemaan tässä yksinäisyyden paikassa, äänellä sellaisella, joka yhdisti itseensä kaikki kauhut ja kaiken epätoivon: "Pikku-Gervais! Pikku-Gervais!"

Vaikka lapsi olisi huudon kuullutkin, olisi se varmaankin pelännyt ja varonut näyttäytymästä. Mutta ehkä oli poika jo pitkien matkojen päässä.

Hän kohtasi ratsastavan papin. Hän meni luoksi ja kysyi:

"Herra rovasti, oletteko nähnyt erästä lasta?"

"En", sanoi pappi.

"Erästä Pikku-Gervais nimistä poikaa?"

"En ole nähnyt ketään".

Hän kaivoi pussistaan kaksi viiden frangin rahaa ja ojensi ne papille.

"Herra rovasti, ottakaahan tämä köyhille. — Herra rovasti, se oli semmoinen pieni, kymmenvuotias poika; sillä oli valkahiirikin, luulen, ja soittolaatikko. Hän kulki jalkapatikassa. Niitä savoijalaisia, tiedättehän".

"En ole nähnyt häntä".

"Pikku-Gervaisiako? Eikö hän ole jostain täältä lähikylistä kotoisin? Voitteko neuvoa?"

"Jos asia on niinkuin sanotte, ystäväni, niin on se ollut joku vieras. Niitä poikkeaa sellaisia pieniä poikia usein seudulle. Mutta ne menevät taas, eikä niitä kukaan tunne?"

Jean Valjean kaivoi kiihkoissaan kaksi uutta viiden frangin rahaa ja antoi ne papille.

"Köyhille", sanoi hän.

Sitten lisäsi hän kuin sekapäinen:

"Herra pappi, toimittakaa minut kiinni. Minä olen varas".

Pappi kannusti vimmatusti hevostaan ja pakeni kauhun valtaamana.

Jean Valjean juoksi samaan suuntaan, mitä oli ennenkin kulkenut.

Hän joutui näin pitkän matkan, tähystellen, huutaen ja huhuillen, mutta ei tavannut enää ketään. Pari kolme kertaa syöksähti hän paikalle, missä luuli jonkun makaavan tai olevan kyyryssä; se oli vain joku pensas tai kivi. Vihdoin pysähtyi hän kolmen polun risteykseen. Kuu oli noussut. Hän tähysteli ympärilleen ja huusi viimeisen kerran: "Pikku-Gervais! Pikku-Gervais!" Hänen huutonsa hukkuivat nevaan edes kaikkua herättämättä. Hän yritti vielä: "Pikku-Gervais!" mutta heikolla, kähisevällä äänellä. Se oli hänen viimeinen ponnistuksensa; hänen polvijäntereensä laukesivat äkkiä hänen altaan, aivan kuin olisi näkymätön voima yhdellä heitolla sälyttänyt hänen hartioilleen hänen, pahan omantuntonsa musertavan painon; hän vajosi menehtyneenä suurelle kiville, nyrkit hiuksissa ja kasvot polvissa, ja huusi: "Minä olen kurja ihminen".

Silloin hänen sydämensä särkyi, ja hän ratkesi itkuun. Hän ei ollut itkenyt yhdeksääntoista vuoteen.

Lähdettyään piispan luota oli Jean Valjean joutunut kaiken tähänastisen ajatuksenjuoksunsa ulkopuolelle. Hän ei voinut selvittää itselleen, mitä hänen sisimmässään liikkui. Hän koki terästyä vanhuksen enkeli-hyvän teon ja lempeiden sanojen vaikutusta vastaan. "Te olette luvannut minulle tulla kunnialliseksi. Minä ostan Teidän sielunne. Minä vapautan sen pahuuden hengen kahleista ja annan sen hyvälle Jumalalle". Nämä sanat palasivat herkeämättä hänen mieleensä. Tätä taivaallista hyvyyttä vastaan kannusti hän ylpeytensä, joka on ikäänkuin kaiken pahan lujin linnoitus meissä. Hän tunsi hämärästi, että tämän papin anteeksi-antamus oli vaarallisin rynnäkö ja tuhoisin hyökkäys, mikä häntä oli milloinkaan järjestyttänyt; hän tunsi, että hänen sydämensä kovettuminen tulisi lopulliseksi, jos hän ei antaisi tämän lempeyden itseensä vaikuttaa; hän tunsi, että jos hän antaisi perään, täytyisi hänen luopua tuosta synkästä vihasta, jolla toisten ihmisten teot olivat niin monien vuosien kuluessa hänen sydäntään täyttäneet ja joka oli hänelle mieleinen; hän tunsi, että nyt piti voittaa tai tulla voitetuksi, ja että taistelu, ankara, ratkaiseva taistelu oli syttynyt hänen oman pahuutensa ja tuon miehen hyvyyden välillä.

Kaikkia näitä valonhäiveitä miettiessään kulki hän eteenpäin kuin päihtynyt. Älysikö hän näin kävellessään, silmät oudon palavina päässä, älysikö hän tarkasti, mitä seurauksia hänelle saattoi olla Dignen tapahtumista? Kuuliko hän kaikki nuo salaperäiset äänet, jotka varottavat tai kiusaavat sieluamme muutamina elämämme hetkinä? Kuiskasiko hänelle joku korvaan, että hän oli elänyt nyt kohtalonsa juhlallisimman hetken, ett'ei hänelle enää mitään keskiastetta löytynyt, että joll'ei hänestä vastaisuudessa tule parhain ihminen, tulee hänestä pahin, että hänen nyt

täytyi kohota korkeammalle kuin piispa, tai sitten vajota alemmaksi kuin kaleeri-orja, että, jos hän tahtoi tulla hyväksi, hänen täytyi tulla enkeliksi, tai jos hän tahtoi jäädä pahaksi, täytyi hänen tulla häijyimmäksi hirviöksi.

Meidän täytyy tässä vieläkin toistaa entiset kysymyksemme: tajusiko hän edes hämäästi kaikkea tätä? Olemme jo huomauttaneet, miten onnettomuus ja kärsimys ehdottomasti kehittää ihmismieltä; mutta epäiltävää on, kykenikö Jean Valjean selvästi käsittämään kaikkea, mistä tässä on ollut puhe. Jos nämä ajatukset hänen mieleensä juohtuivatkin, niin aavisti hän niitä pikemmin kuin näki, eikä niistä muuta hyvää ollut, kuin että ne syöksivät hänet melkein tuskalliseen sekaannustilaan. Lähtiessään tuosta pimeyden ja kurjuuden paikasta, vankilasta, oli piispan käytös huikaissut hänen sieluansa, aivan niinkuin kirkas valo huikaisee pimeästä tulijan silmiä. Tuleva elämä, mahdollinen elämä, joka nyt avautui hänen eteensä puhtaana ja säteilevänä, täytti hänet vavistuksella ja pelolla. Hän ei todella enää tiennyt mihin hän oli joutunut. Aivan niinkuin tarhapöllö, joka äkkiä joutuisi näkemään auringon nousun, oli rangaistusvanginkin huikaissut ja melkein soentanut hyve.

Eräs seikka vaan oli varma, seikka, jota hän ei itsekään epäillyt: hän ei ollut enää sama ihminen, kaikki oli hänessä muuttunut, hän ei voinut mitenkään tehdä tapahtumattomaksi sitä, että piispa oli hänelle puhunut ja että piispa oli häneen vaikuttanut.

Tässä mielentilassaan oli hän kohdannut Pikku-Gervaisin ja varastanut hänen kaksi-frangisensa. Minkätähden? Hän ei olisi varmaankaan voinut sitä selittää. Oliko se ehkä pahojen ajatusten viimeinen isku, viimeinen ponnistus, ajatusten, jotka hän oli vankilasta perinyt, jäännös vanhoja vaikutuksia, tulos siitä, mitä liikeopissa kutsutaan *kerääntyneeksi voimaksi*? Sitä se ehkä oli, tai ehk'ei se sentään ollut sitäkään. Sanokaamme yksinkertaisesti, ett'ei *hän* ollut varastanut, ett'ei ihminen ollut varastanut, vaan eläin, peto, joka tottumuksesta ja vaiston viemänä vähääkään ajattelematta painoi jalkansa rahan päälle, sillä välin kun järki taisteli niin monia uusia, aavistamattomia hyökkäyksiä vastaan. Kun järki heräsi ja näki tämän eläimen teon, peräytyi Jean Valjean tuskissaan ja päästi kauhistuksen huudon.

Kummallinen ilmiö todellakin ja mahdollinen vain hänen silloisessa tilassaan: varastaessaan lapselta tuon rahan teki hän teon, jota hän ei enää saattanut tehdä.

Miten olikaan, tällä viimeisellä pahalla työllä oli häneen nähden ratkaiseva merkitys: se puhkaisu yhdellä iskulla sen sumun, joka hänen järkeänsä peitti, ja hajotti sen, erotti toiselle puolelle synkät varjot ja toiselle kirkkaan valon ja vaikutti hänen sieluunsa siinä tilassa, missä se parillaan oli, samoin kuin muutamat kemialliset

aineet vaikuttavat sameaan seokseen, vajottaen toisen yhdysosan sakaksi pohjalle ja selkeyttäen toisen.

Ensi alussa, ennättämättä edes mieltä ja tutkia sisintään, hädän valtaamana, niinkuin se, joka kokee jostain vaarasta pelastua, yritti hän löytää lasta antaakseen hänelle rahan takaisin; kun hän huomasi sen hyödyttömäksi ja mahdottomaksi, pysähtyi hän epätoivon raatelemana. Siinä hetkessä, jolloin hän huudahti: Minä olen kurja ihminen! näki hän itsensä sellaisena kuin oli; ja hän oli jo siihen määrään erkaantuneena omasta itsestään, että hän näytti mielestään olevansa vain joku haamu, ja tuossa hänen edessään seisoivat tuo inhottava kaleerivanki Jean Valjean luineen ja lihoineen, keppi kädessä, mekko päällä, selässä matkalaukku täynnä varastettua tavaraa, kasvot päättävän synkät, mieli täynnä kankeita suunnitelmia.

Kärsimysten ylenmääräisyys oli pannut hänet hourailemaan, kuten olemme huomauttaneet. Tämä oli siis jonkunlainen heure-näky. Hän näki todellakin edessään tämän Jean Valjeanin, nämä synkeät, kamalat kasvot. Hän oli vähällä kysyä itseltään, kuka tuo mies oikeastaan oli, ja kauhu valtasi hänet.

Hän eli hetkeä kiihkoisaa ja kuitenkin kamalan työntä, jolloin haavehourailu on niin syvää, että se muuttaa todellisuudenkin. Ihminen ei silloin enää näe esineitä, jotka ovat hänen edessään, mutta näkee ikäänkuin ulkopuolella itseään kuvat, jotka väikkyvät hänen mielessään.

Hän siis tarkasteli itseään, niin sanoaksemme, silmästä silmään, ja samalla keksi hän hourailunsa salaperäisissä syvyyksissä valonvälkkeen, jota hän piti ensin tulisoihutuna. Katseltuaan tarkkaavammin tätä valoa, joka hänen sieluunsa paistoi, huomasi hän sen saavan ihmisen muodon; hän havaitsi, että tämä tulisoihutu oli piispa.

Hän katseli omassatunnossaan nyt vuorotellen näitä kahta edessään seisovaa miestä: piispaa ja Jean Valjeania. Mutta edellisen rinnalla näytti jälkimäinen kovin surkealta. Sillä kummallisella tavalla, mikä on ominaista tämänlaiselle kuohuntatilalle, suureni ja kirkastui piispa hänen silmissään sitä mukaa, mitä pitemmälle hän tarkastelussaan ehti, kun taas Jean Valjean pienentyi ja kalpeni. Lopulta oli hän enää varjo vain. Äkkiä katosi hän kokonaan. Piispa jäi yksin jällelle.

Hän täytti ylevällä paisteella tämän kurjan koko sielun.

Jean Valjean itki kauvan. Hän itki kuumiin kyynelini nyyhkytyksin, hervottomammin kuin nainen, kauhistuneempana kuin lapsi.

Hänen itkiessään levisi valo yhä enemmän ja enemmän hänen sielussaan, erinomainen valo, samalla kertaa ihastuttava ja pelästyttävä valo. Hänen kulunut

elämänsä, hänen ensimmäinen rikoksensa, hänen pitkä kärsimyksensä, hänen ulkonainen villiintymisensä, hänen sisäinen kovettumisensa, hänen vapaaksi pääsemisensä ja niin monen kostosuunnitelman riemut, tapaukset piispan luona, viimeinen pahatyö, minkä hän oli tehnyt varastaessaan kaksi frangia lapselta, rikos sitäkin kurjempi ja hirvittävämpi kun se tuli heti piispan anteeksi-antamuksen jälkeen, kaikki tämä palasi hänen mieleensä ja ilmestyi hänen tajuunsa selvästi, mutta valossa, jota hän ei ollut nähnyt ennen. Hän katseli elämäänsä, ja se näytti hänestä kamalalta; sieluansa, ja se näytti hänestä inhottavalta. Mutta ihana valo loisti yli tämän elämän ja yli tämän sielun. Hänestä tuntui kuin näkisi hän saatanan paratiisin kirkkaudessa.

Kuinka kauvan itki hän näin? Mitä teki hän sitten? Minne hän meni? Siitä ei ole koskaan päästy selville. Todistetuksi on kuitenkin tullut, että muuan kuormankuljettaja, joka näihin aikoihin kulki Grenoblen väliä ja joka tänä samaisena yönä saapui Digneen noin kolmen seuduilla, näki piispan talon ohi ajaessaan pimennossa miehen polvillaan kadulla, rukoilevan asennossa, hänen ylhäisyytensä Bienvenun oven edustalla.